

Het andere Portugal (1976)¹

Een analyse van de ontwikkelingen na de staatsgreep van 25 april 1974

Cajo Brendel

Woord vooraf

In de volgende bladzijden treft de lezer een andere opvatting over de gebeurtenissen in Portugal aan dan er wordt gehuldigd in de meeste stromingen binnen hetgeen de arbeidersbeweging wordt genoemd. Het verschil komt in tweeërlei opzicht tot uiting.

In de eerste plaats wordt de militaire coup van 25 april 1974, die een einde maakte aan het bewind van Caetano, aan het Salazarisme en aan de terreur van de PIDE, anders beoordeeld dan meestal het geval is. De staatsgreep van de Beweging van de Strijdkrachten wordt hier niet beschouwd als het startsein voor “de Portugese revolutie” maar als een geslaagde poging om het dreigende gevaar van een revolutie te bezweren.

In de tweede plaats – en dat hangt daarmee natuurlijk ten nauwste samen – wordt die Beweging van de Strijdkrachten niet gezien als een organisatie die, gevolg van haar kleinburgerlijke sociale basis, wel tegen de macht van de grote monopolies is gekant, maar voor het overige de maatschappelijke ontwikkeling van het land strikt binnen de grenzen van de burgerlijke samenleving wil houden.

In onze analyse wordt de nadruk gelegd op de diepe tegenstelling tussen de Portugese arbeidersklasse enerzijds en anderzijds heel het huidige officiële Portugal. Over dat officiële Portugal, het Portugal van de strijdkrachten en van de politieke partijen, wordt tegenwoordig heel wat gesproken. Over dat andere Portugal, het Portugal van de arbeiders, verneemt men bijna niets. Dat verklaart de titel van een brochure, waarin juist aan handel en wandel van de Portugese arbeidersklasse bijzondere aandacht wordt geschonken.

Alle partijen en groepen van het officiële Portugal komen uit onze analyse tevoorschijn als de exponenten van bepaalde, binnen de kapitalistische samenleving optredende tendensen. Elk van hen streeft uiteraard naar een andere toekomst, maar het

¹ Link: <http://aaap.be/Pdf/Daad-En-Gedachte/D&G-B-1976-Het-Andere-Portugal-2.pdf>

gaat daarbij telkens om een kapitalistische toekomst, ook al wordt die dan telkens aangeprezen met een geheel ander etiket.

Sommige groepen – de bolsjewistische PCP van Cunhal, een deel van de strijdkrachten en sommige “linksen”, zoals de maoïstische MRPP – zijn de vertegenwoordigers van een staatskapitalistische toekomst, ook al denken zij daarover dan niet volstrekt gelijk.

Andere groepen – de sociaaldemokraten van Soares bijvoorbeeld – staan een kapitalistische toekomst voor, die gefundeerd is op de vrije economische mededinging, op de vrije concurrentie.

De Portugese arbeiders – men zal er de bewijzen voor aantreffen – staan tot al die groepen in min of meer openlijke vijandschap, zoals al die groepen – de PCP inclusief – in vijandschap tot de arbeiders staan, een vijandschap die zij niet hebben nagelaten te tonen.

De bewijzen die wij op het oog hebben en de gegevens waarop onze beschouwingen berusten, hebben wij niet uit de kranten vergaard, al was het alleen maar omdat zij daar niet te vinden zijn. Zij zijn afkomstig uit vier bronnen.

In hoofdzaak baseren wij ons op materiaal dat ons ter beschikking werd gesteld door Portugese relaties die de Franse taal machtig zijn.

In de tweede plaats maken wij gebruik van een zeer uitvoerige en informatieve brief van een in de Verenigde Staten woonachtige vriend (Fransman van origine), die tijdens een bezoek aan Portugal discussies heeft gevoerd met allerlei groepen, welke bestaan door de officiële pers vrijwel nimmer wordt vermeld.

Ten derde hebben wij geput uit een dossier met teksten, afkomstig van in Portugal gevormde raden.

Ten vierde hebben wij een overzicht van één jaar maatschappelijke strijd in Portugal benut, dat werd samengesteld door het redactie-kollektief van het in Lissabon verschijnende blad “Combate” en dat in vertaling werd opgenomen in het Franse tijdschrift “La Lanterne Noire” van juni j.l.

Het blad “Combate”, dat na 25 april 1974 begon te verschijnen, had aanvankelijk een leninistische tendens. Het brak al vrij snel met het leninisme en nam daarna stelling voor een zelfstandige strijd van de arbeiders, los van partijen of vakverenigingen en tegen het staatsapparaat.

Wij hebben, om de lezer zo min mogelijk met noten te vermoeien, ervan afgezien bij alles wat aan een van deze vier bronnen werd ontleend, de bron telkens weer

afzonderlijk te noemen. Waar wij – af en toe – van een andere bron gebruik hebben gemaakt, is deze wél aangegeven.

Tot slot een waarschuwing: wat de lezer voor zich heeft is een analyse, niet een geschiedenis van Portugal sinds de 25e april 1974. Men zoekt derhalve in deze brochure niet wat er onmogelijk allemaal kon worden ingestopt.

Amsterdam, oktober 1975.

Het andere Portugal

Het schijnt alsof er sedert de 25e april 1974 – de dag waarop in Portugal de Beweging van de Strijdkrachten (MFA) een einde maakte aan het bewind van Caetano – een stroom van informatie over dat land op gang is gekomen. Er gaat bijna geen dag voorbij of men leest berichten of beschouwingen over Portugese gebeurtenissen en over de Portugese politiek. In werkelijkheid heeft heel die zogenaamde informatie bijzonder weinig om het lijf. Omtrent de in Portugal bestaande sociale verhoudingen verneemt men praktisch niets. Wat er wordt geschreven handelt bijna uitsluitend over wat “de nieuwe Portugese democratie” wordt genoemd, de nieuwe macht die in de plaats van de oude is gekomen. Wij worden op de hoogte gehouden van de geschillen tussen de politieke partijen, van de officiële verklaringen der politieke leiders en van de standpunten der op de voorgrond tredende militairen. Maar rond de situatie van de arbeiders, van de boeren of van de Portugese burgerij wordt een muur van stilzwijgen opgetrokken.

Er is nauwelijks één krant die iets vertelt over de sociale achtergronden der ontwikkeling, over de krachtsverhouding tussen de klassen in de Portugese samenleving, over het karakter der Portugese maatschappij en de daaruit volgende perspectieven. Dat aldus ook de betekenis van de 25e april 1974 onduidelijk is gebleven, spreekt vanzelf.

Dat de Portugese strijdkrachten in de lente van vorig jaar in de ontwikkeling hebben ingegrepen op een wijze die volkomen verschilt van wat men in het algemeen van de gewapende krachten ener gevestigde orde gewoon is, hebben de burgerlijke bladen mogelijk wel als iets ongewoons ervaren, maar niet als iets dat een verklaring behoefde. Zij hebben die verklaring dan ook niet gegeven. Integendeel, zij hebben vrijwel unaniem op het kompas gevaren van die strijdkrachten zelf. Dat wil zeggen: zij zijn ervan uitgegaan dat datgene wat “de strijdkrachten”, of liever gezegd de officieren, bij hun optreden voor ogen hadden de “werkelijke” doeleinden waren. Geen ogenblik hebben zij

bedacht dat, wanneer er een krachtige storm door de maatschappij vaart, een dergelijk kompas even onbetrouwbaar wordt als scheepskompassen onbetrouwbaar worden ten gevolge van een magnetische storm.

Geen ogenblik ook hebben de burgerlijke journalisten er rekening mee gehouden dat maatschappelijke ontwikkelingen juist daardoor worden gekenmerkt dat de voorstellingen en ideeën waarmee zij aanvangen in minder dan geen tijd plaats maken voor andere ideeën en voor geheel andere voorstellingen. Toen ook zij tot de conclusie moesten komen dat de Portugese werkelijkheid zich op andere wijze ontwikkelde dan was uitgestippeld in het oorspronkelijke program, toen hebben zij niet dat program aan een kritische beschouwing onderworpen, doch in plaats daarvan de werkelijkheid bekritiseerd. Wie er zich voor wil hoeden in precies dezelfde dwaasheid te vervallen, zal – alvorens zich in de huidige situatie te verdiepen – moeten terugkeren naar het begin, althans naar de staatsgreep van de MFA.

Als het leger zich anderhalf jaar geleden keert tegen de maatschappelijke orde die het geroepen is te verdedigen, dan gebeurt dat bepaald niet voor de eerste maal in de Portugese geschiedenis. In 1910 effenen de militairen de weg voor het uitroepen van de republiek. Eer wederom de militairen in 1974 een einde maken aan een lange periode van dictatuur, hebben zij in 1926 die dictatuur helpen vestigen door het nationalistische bewind van Salazar te steunen. Alle drie de keren spruit hun optreden voort uit de bijzondere maatschappelijke en politieke verhoudingen in het land.

In moderne burgerlijke staten zijn regering en parlement er onafgebroken mee bezig de bestaande wetgeving op volstrekt legale wijze aan te passen aan de eisen die door een gestage ontwikkeling van het productieproces worden gesteld. Staatsgrepen als die in Portugal zijn van dat normale politieke ontwikkelingsproces het volstreckte tegendeel. Zij beogen de aanpassing der wettelijke verhoudingen met onwettige middelen tot stand te brengen. Zij zijn karakteristiek voor samenlevingen die in ontwikkeling zijn achtergebleven, samenlevingen waarin de burgerlijke klasse of van geen betekenis is, of zó zwak dat zij niet in staat is een normaal burgerlijk politiek leven te doen functioneren.

In Portugal is nauwelijks sprake van enige concentratie of centralisatie van het kapitaal. Dat komt tot uitdrukking door de aanwezigheid van een enorm aantal kleine ondernemingen van – naar moderne begrippen – nog veelal primitief karakter. Voor zover er kapitalisme wordt aangetroffen is dat vooral een financieel en handelskapitalisme dat zijn ontstaan dankt aan de koloniale uitbuiting. De toestand van de landbouw is er katastrofaal. Een agrarische hervorming, waarmee doorgaans de kapitalistische

ontwikkeling gepaard gaat, heeft in Portugal niet plaatsgevonden. Doordat de Portugese bourgeoisie er altijd als de dood voor is geweest de volksmassa's in beweging te brengen, die met hun optreden de vóórkapitalistische produktieverhoudingen zouden hebben kunnen verstoren, blijven deze achterlijke verhoudingen gehandhaafd. Daarmee is in Portugal aan werkelijke burgerlijke heerschappijverhoudingen tot in onze tijd de weg versperd geworden.

Wanneer het industriële kapitalisme zich ook in Portugal begint te vertonen, verandert dat vooralsnog niets aan de macht van de financiële klasse. Deze berust enerzijds op het monopolie van de koloniale handel, anderzijds op de uit landbouw verkregen inkomsten, die niet worden aangewend voor de accumulatie van het kapitaal. Heel de 20ste eeuw door verzet de Portugese heersende klasse zich hardnekkig zowel tegen een kapitalistische ontwikkeling van de landbouw als tegen iedere wijziging van het beleid ten opzichte van de Afrikaanse bezittingen. Een militair apparaat van betekenis wordt o.a. in stand gehouden om de ongestoorde uitbuiting der koloniën te garanderen.

Van dit alles profiteren de kleine, achterlijke kapitalistische ondernemingen in niet geringe mate. De Portugese ekonoom Barreto heeft opgemerkt dat én hun export naar de overzeese gebiedsdelen én hun leveranties aan het leger winsten opleveren die hun in staat stellen het hoofd boven water te houden. Zonder die kunnen zij noch tegen de dun gezaaide grotere ondernemingen in Portugal, noch tegen het Europese kapitalisme concurreren.

Hun economische zwakte wordt in de jaren '20 gekompenseerd via een nieuw soort intensieve samenwerking tussen de overheid en het bedrijfsleven. De arbeidersklasse wordt in het gareel gehouden door de hiervoor gevormde korporatieve staat, die een politiek van beschermende rechten voert, publieke werken laat uitvoeren, de vrije concurrentie aan banden legt en de prijzen op een kunstmatig niveau tracht te houden.

Voor zover dit systeem van Salazar werkt, werkt het tevens de maatschappelijke vooruitgang tegen. Het belemmert verbeteringen in het produktieproces die elders het antwoord vormen op de eisen van de arbeiders en die evenzovele wapens zijn voor de economische mededinging. De korporatieve broeikas beschermt het tere plantje van de Portugese economie, maar dat blijft, juist ten gevolge van die bescherming, een teer plantje.

Naarmate de jaren verstrijken nemen de crisisverschijnselen toe. De situatie in de landbouw leidt tot een massale verpaupering van de plattelandsbevolking en vervolgens

tot een emigratie op grote schaal. Doordat de ontwikkeling der produktieve krachten stagneert, komt daar dan op de duur nog een proletarische emigratie bij. Tenslotte ziet het koloniale regiem zich omstreeks de jaren '60 gekonfronteerd met een oorlog in Afrika, die op drie fronten moet worden gevoerd. Doordat de kosten van die oorlog verre de draagkracht van de Portugese economie te boven gaan, is het Salazarisme praktisch aan het eind van zijn Latijn. De kapitalistische groepen, die allemaal krachtig hebben geholpen om het heersende regiem aan de macht te brengen, hebben tegen het begin van de jaren '70 stuk voor stuk hun vertrouwen daarin verloren.

Om aan een verstikking van het maatschappelijk leven te ontkomen worden bressen gehakt in het door Salazar c.s. opgetrokken gebouw. Dat geschiedt in de periode waaraan de naam van Caetano is verbonden. Diens minister van industrie, Rogério Martins, stelt pogingen in het werk om het bedrijfsleven te rationaliseren en te koncentrereren. Hij streeft daarbij naar herstel van het partikuliere initiatief en van de vrije concurrentie. Het is bovendien de periode waarin de industrialisatie toeneemt, echter vooral door buitenlandse investeringen, speciaal in die sectoren waarin de arbeidskracht bijzonder goedkoop is.

Het doorvoeren van hervormingen blijkt buitengewoon moeilijk. Voor zover ze op papier tot stand komen valt er in de praktijk weinig van te merken. De met het kolonialisme verstrengelde regerende klik is zo machtig dat het vrijwel onmogelijk blijkt het bestaande regiem van binnenuit te veranderen. Maar de behoefte aan een hervorming wordt voortdurend groter. Als gevolg daarvan ontstaat er een groeiende tegenstelling tussen twee frakties binnen het Portugese kapitalisme.

- De moderne fraktie, die de steun geniet van de wat grotere industriële ondernemingen, zoals bijvoorbeeld het bedrijf van Champalimaud, wil een kapitalisme dat zich niet op de kolonieën, maar op de wereldmarkt en de Europese Economische Gemeenschap oriënteert en dat bevrijd is van de korporatieve boeien en de staatsbevoogding van het heersende regiem.
- De parasitaire fraktie van het financiële en handelskapitalisme wil het bestaande politieke en economische systeem handhaven en heeft via het staatsapparaat de touwtjes nog altijd stevig in handen.

De moderne fraktie aarzelt. Hoe scherp zij ook de noodzaak voelt van een verandering, zij is tegelijkertijd bevreesd voor de konsekwenties. Deze vrees, gevoegd bij

haar relatief geringe betekenis in de totaliteit der Portugese maatschappij, maakt het haar onmogelijk ook maar iets te ondernemen.

De impasse duurt voort. Een militaire oplossing van de koloniale kwestie wordt met de dag onmogelijker. Tegen een politieke oplossing, die een herstructurering van de Portugese samenleving vooropstelt, verzetten zich de aan het bewind zijnde machthebbers, waartegen de zwakke burgerlijke oppositie niet is opgewassen.

De uitgaven voor de koloniale oorlog brengen een enorme inflatie teweeg. De kosten van levensonderhoud stijgen tot een schrikbarende hoogte. De staat kan, bij gebrek aan middelen, op het gebied van onderwijs, sociale zorg of volksgezondheid nauwelijks meer iets tot stand brengen. De maatschappij verkeert in een staat van totale ontredning. Maar de bijzondere structuur van de samenleving is er de oorzaak van dat geen enkele groep de doorbraak van primitief burgerlijke verhoudingen naar modern burgerlijke verhoudingen kan forceren. Tegen die achtergrond moeten de gebeurtenissen van april '74 worden gezien, die in maart 1974 worden voorafgegaan door een mars van enkele militaire eenheden vanuit Caldas da Rainha naar de hoofdstad Lissabon. De mars wordt verijdeld, maar hij laat er niettemin weinig twijfel over bestaan welk lot het heersende regiem te wachten staat.

MFA: Representant van het kleinburgerdom

Met de staatsgreep van 25 april 1974 doet het Portugese leger een poging de weg te banen naar politieke verhoudingen die beantwoorden aan de behoeften van het ogenblik. Dat zijn ongetwijfeld in de eerste plaats de behoeften van een moderne economie, de behoeften van de industriële bourgeoisie. Niettemin is het volstrekt onjuist om te beweren – zoals de Portugese maoïsten van de M.R.P.P. (Beweging voor de Reorganisatie van de Proletarische Partij) doen – dat de MFA slechts de plannen van de bourgeoisie uitvoert of dat de staatsgreep “door de bourgeoisie voltrokken wordt terwille van háár belangen.” Zo simpel liggen de dingen niet; de werkelijkheid is veel gecompliceerder.

De MFA, de Beweging van de Strijdkrachten, is een beweging van de kleine en de middelgrote burgerij en zij kan in een land als Portugal ook moeilijk iets anders zijn. Het leger is het instituut waarbinnen aan de kleinburgerlijke intelligentsia een mogelijkheid tot carrière maken wordt geboden, die elders niet aanwezig is door het ontbreken van een modern bedrijfsleven. Uit het kleinburgerdom stamt het grootste deel van het beroepskader; uit het kleinburgerdom stamt ook het grootste deel van het

dienstplichtig kader, doordat er in Portugal nu eenmaal kleinburgerlijke en vóórburgerlijke verhoudingen bestaan. Die kleinburgerlijke sociale basis van het leger verklaart waarom het zich in 1926 aan de kant van Salazar schaart, waarom het in de jaren '70 een oppositionele kracht wordt. Het militaire kader is onder de gegeven verhoudingen de enige werkelijk bestaande organisatie van het kleinburgerdom. Het voelt zoals het kleinburgerdom, het denkt zoals het kleinburgerdom, dat wil zeggen burgerlijk. Het heeft een burgerlijke visie op de crisis waarin de Portugese maatschappij verkeert. Het krijgt een toenemende afkeer van de parasitaire laag die zich aan de top daarvan bevindt. Het voelt zich hoe langer hoe meer tegenover die top de representant van de gehele "natie". Dat komt ook tot uiting in een vóór de 25e april door de MFA verspreide tekst waarin het heet dat "de strijdkrachten het instrument zijn van de nationale wil en niet in dienst staan van de een of andere groep" en waarin voorts wordt verklaard dat "er geen enkele scheidsmuur mag bestaan tussen het leger en het volk". Voor zover dat op een krijgslied lijkt, is het een krijgslied uit de tijd van de Franse Revolutie, waarmee de gebeurtenissen in Portugal overigens weinig gemeen hebben.

Krijgyszucht is daarenboven niet iets dat de MFA kenmerkt. Integendeel! Wanneer de crisis in het land steeds dieper wordt, wanneer het bestaande regime verschijnselen van ontbinding gaat vertonen, komt de MFA tot de conclusie dat zij

"tegenover de maatschappij verplicht zijn iets te ondernemen, aangezien anders het volk iets zal ondernemen in haar plaats. Wij hadden het gevoel dat het naar een afgrond ging, en vandaar uit naar een burgeroorlog, waarin het volk naar de wapens grijpen zou."

Aldus is het door kapitein Maia van de MFA uiteengezet aan het Portugese dagblad Fatos e Fotos. Zijn verklaring stemt nauwkeurig overeen met die welke kapitein O. de Carvalho heeft afgelegd tijdens een interview door het Franse dagblad Le Figaro: "Wij wilden niet dat de macht aan de straat zou toevallen."

Met andere woorden: de staatsgreep van 25 april 1974 is géén revolutie, maar een poging om een revolutie te voorkomen. Vandaar ook de dringende oproepen van de MFA aan de Portugezen om rustig thuis te blijven en zich niet met de staatsgreep te bemoeien.

Niet de omverwerping van de burgerlijke maatschappij is op 25 april aan de orde, maar de verzekering van haar toekomst. Omvergeworpen wordt alleen maar een regiem dat past bij een primitief stadium van het kapitalisme, waarin de directe consumptie van

een groot deel der geproduceerde meerwaarde verhindert dat deze opnieuw in het productieproces wordt gestoken.

Omdat de vrije concurrentie de motor en de reguleur van de kapitaalsakkumulatie is, moet het korporatieve staatsbestel — dat die vrije concurrentie aan banden legt — het veld ruimen. De “demokratie” moet worden hersteld, omdat daarmee de mogelijkheid wordt geschapen voor een “vrije” discussie over de waarde van de arbeidskracht via het kanaal van de vakbeweging. De arbeiders moeten “vrije burgers” worden opdat hun produktiviteit zal stijgen.

De juridische voorrechten van de parasitaire kapitaalskliegen moeten verdwijnen, zodat — gelijk de secretaris-generaal van de P.P.D. (de Partij van de Volksdemokraten), de heer Alegria, het nadeel heeft geformuleerd — “de meerwaarde niet meer kan worden gebruikt voor puur financiële speculaties zonder reële grondslag”. De heer Alegria hanteert deze woorden in een uiteenzetting die de strekking heeft dat de economische macht en de politieke macht met elkaar moeten overeenstemmen. De heer Alegria onthult daarmee in feite het eigenlijke geheim van de militaire staatsgreep.

Het program van de MFA weerspiegelt al deze industrieel-burgerlijke opvattingen en eisen, die — of zij nu in politieke, in juridische dan wel in economische termen worden verrat — er in wezen allemaal op neerkomen dat de meerwaarde anders moet worden gebruikt dan voorheen en anders tussen de diverse kapitalistische groepen moet worden verdeeld, in het belang van een produktieve investering.

Met het handhaven van de meerwaardeproductie echter, en daarmee van de klassenscheiding, is het volstrekt noodzakelijk dat de machthebbers van gisteren terstond door andere machthebbers worden vervangen. De staatsgreep beoogt niet de vernietiging der burgerlijke instellingen, maar hun versteviging met behulp van de politieke, d.w.z. de burgerlijke democratie. Deze is de aangewezen bestuursvorm voor het omhooggroeiende kapitalisme, omdat daarbij de diverse kapitalistische belangen, door verschillende partijen vertegenwoordigd, een institutioneel strijdperk hebben waar, zonder dat het geheel wordt verstoord, elk belang zich naar zijn krachten betekenis in heel de wetgeving kan laten gelden. Dat alles, mits er maar voor wordt gezorgd dat deze democratie met waarborgen tegen “verkeerd gebruik” omringd is, zodat de kapitalistische heerschappijvorm niet kan worden aangetast. Deze structurering is de eigenlijke functie der politieke organisaties, welke activiteiten door de MFA worden gestimuleerd. Gezien haar kleinburgerlijk karakter, haar burgerlijke denkwijze en haar kleinburgerlijke illusies kan iets anders ook niet van haar worden verwacht.

STAATSGREEP BEOOGT GEEN SOCIALISME

Het verzoek van de Beweging der Strijdkrachten aan de Portugese bevolking om zich niet met de staatsgreep te bemoeien en rustig thuis te blijven, heeft geen enkel effect. Enorme menigten vullen de straten en pleinen van Lissabon om uiting te geven aan hun geestdrift en aan hun afkeer van het ten val gebrachte regiem. Maar hun optreden draagt geenszins het stempel van een bepaalde klasse. Zij nemen deel aan activiteiten die gericht zijn tegen de gehate PIDE (de politieke politie) of tegen andere instellingen uit het jongste verleden. Maar zij doen dat als volksmassa, waarin de sociale scheidslijnen zich niet aftekenen. Een krant als Combate kan achteraf met recht konstateren, dat “de arbeiders als zodanig aan de uitvoering van de staatsgreep part noch deel hebben gehad”.

De coup van de 25e april gaat vergezeld van een vreugderoes. Pas wanneer die voorbij is wordt de werkelijke situatie langzaam zichtbaar. Dan beginnen zich de tegenstellingen af te tekenen, die op de eerstkomende periode hun stempel zullen drukken. Zes dagen na de val van het bewind van Caetano heerst nog een sfeer van algehele verbroedering. De 1e mei — een dag overigens niet van de arbeidersklasse, maar van de traditionele politieke “arbeidersbeweging”, die de grenzen der burgerlijke samenleving nooit heeft overschreden — wordt feestelijk gevierd als een soort van nationaal gebeuren. Maar twee dagen daarna komt met de ontzuivering de kater.

Tempo Economico, een blad dat typisch de spreekbuis is van de moderne bourgeoisie, stelt op 3 mei 1974 in een hoofdartikel vast dat “indien soms bij de arbeiders de idee mocht hebben postgevat dat de coup van de 25e april door de MFA werd ondernomen om een socialistisch bewind te vestigen, dat geheel in strijd zou zijn met de geest van die beweging”. Luttele weken later konstateren een van de scherpstziende vertegenwoordigers der liberale burgerij dat “deze er langzamerhand van doordrongen is dat de situatie gekenmerkt wordt door zoveel tegenstrijdigheden, onzekerheden en risico’s, dat wellicht voor de orde moet worden gekozen in plaats van voor de vrijheid”. Dat laat aan duidelijkheid niets te wensen over.

Als die woorden worden neergeschreven is de sfeer van verbroedering al in haar tegendeel veranderd. Nog geen maand na de 1e mei zien de meesters van het nieuwe Portugal, die erop uit zijn een oplossing te scheppen voor de interne problemen van het Portugese kapitalisme, zich gekonfronteerd met een van de allergrootste stakingsbewegingen die het land ooit heeft gekend. Zij doorkruist al hun plannen en dwingt hen tot een frontverandering. Het gaat er niet meer uitsluitend om een einde te

maken aan de koloniale oorlog, het staatsapparaat aan te passen aan de burgerlijke behoeften en een nieuwe economische politiek te introduceren. Dat alles moet van nu af aan geschieden terwijl de strijdbare arbeiders met eisen op de proppen komen die een ongestoorde ontwikkeling der kapitalistische verhoudingen illusoir maken. Met de volksbeweging die zich de vestiging der democratie ten doel stelde is het afgelopen. Nog eer de politieke problemen tot een oplossing zijn gebracht, wordt hun betekenis in de schaduw gesteld door de sociale tegenstellingen en de klassenstrijd.

PCP EN MFA KONTRA DE ARBEIDERS

Niet zodra verschijnen de arbeiders — die door geen enkele organisatie worden gesteund en wier akties een volstrekt spontaan karakter dragen — in de sociale arena, of zij vinden alle groeperingen die zich beijveren om Portugal een nieuwe burgerlijke structuur te geven tegenover zich: niet alleen de MFA, de Volksdemokratische PPD en de PS van Mário Soares, maar evenzeer de bolsjewistische PCP. In het schijnwerperlicht van de proletarische akties wordt plotseling zichtbaar wat — gezien vanuit het standpunt van de werkers — van de genoemde organisaties de bijkomstige eigenschappen zijn en wat daarvan het wezenlijk karakter is. Wat daarbij in de allereerste plaats wel in het oog springt, is de volstrekt arbeidersvijandige houding van de PCP. Reeds aan de vooravond van de coup spreekt deze partij in onmiskenbaar burgerlijke terminologie van een (komend) nationaal verzet en van een (komende) volksopstand. Op 7 juni 1974 heeft het partijblad Avante het over “fundamentele democratische vrijheden” die veroverd zouden zijn in “een fase van de democratische en nationale revolutie”. Als de arbeiders tot de ontdekking komen dat deze zogenaamde revolutie in elk geval niet in hún belang wordt gemaakt en zij de vrijheid nemen voor een verbetering van hun miserabele levensstandaard op te komen, keert de PCP zich fel tegen hen die daarmee de burgerlijke mythe van de nationale saamhorigheid en het ondeelbare volk verstoren.

De eerste arbeidersaktie na de 25e april verrast het land begin mei. In de textielsektor, in de elektronische industrie en in die delen van de metaalnijverheid die pas vrij kort geleden met buitenlands kapitaal zijn gesticht, komen vooral de jongere werknemers in beweging. Zij verlangen dat de kleine chefs die hen tijdens de diktatuur gekoeioneerd hebben worden weggezuiverd. Zij eisen loonsverhoging, werktijdverkorting, betaalde vakantie, afschaffing van het stukwerk en betere veiligheidsmaatregelen. De stakingen breiden zich snel uit, maar de onrust kan weldra worden bezworen door de instelling van een landelijk minimumloon.

Begin juli komt de proletarische ontevredenheid opnieuw tot uiting op een veel grotere schaal. Het personeel van de posterijen (CTT), van grote fabrieken als MABOR, TUDOR en CIM, van de scheepswerven LISNAVE, van publieke werken, van de textiel- en de bouwnijverheid, van de luchtvaartmaatschappij TAP en van diverse kranten onder andere legt de arbeid neer. Er worden stakingscomités gekozen, die in nauw overleg met alle bedrijfsgenoten de tactiek vaststellen. De traditionele vakbonden met hun van bovenaf benoemde “leiders” krijgen geen voet aan de grond. Links en rechts verschijnen stakingskranten en er worden nieuwe strijdvormen toegepast. Hier en daar (bijvoorbeeld bij de bedrijven SOGANTAL, UCAL en CHARMINHA) worden produkten onteigend en ten bate van de stakingskas verkocht. Er wordt geëxperimenteerd met “een gelijk loon voor allen” en de stakers trekken in optocht naar de patroon om te onderhandelen en laten dat niet aan enkelingen over. Er worden bovendien ook massademonstraties gehouden. De strijdlust neemt voortdurend toe, de stakingscomités in de diverse bedrijven gaan voeling met elkaar houden, de organisatie van de actie neemt steeds radicalere vormen aan. De persen van de dagbladen worden in bedrijf gesteld door de typografen voor de vervaardiging van stakerskranten.

Op het moment dat de eerste stakingsgolf — die van mei '74 — komt opzetten, beschouwen de arbeiders de MFA nog als hun “bondgenote”. De schellen vallen hun spoedig van de ogen. De officieren verschijnen in de bedrijven, naar zij zeggen om te “bemiddelen”. In werkelijkheid zaaien ze verdeeldheid. Ze organiseren “stemmingen”, waarbij aan de arbeiders wordt gevraagd wie er wil werken en wie niet; ze trachten de stakersvergaderingen te beïnvloeden; ze pogen de strijdvaardigste arbeiders te isoleren van hun collega's.

Bij de ook dan al stakende posterijen treden de strijdkrachten direkt op als stakingsbrekers. Als sommige soldaten zich daartoe niet willen lenen en onderduiken, wordt meteen de militaire tucht verscherpt. Het is een maatregel die door de PCP wordt toegejuicht. Een vooraanstaand lid van de bolsjewistische partij verklaart in het blad *Expresso* — van de Volksdemokraten nota bene! — op 22 juni 1974:

“Geen enkel land, zelfs niet een land waar de democratie van oudsher is gevestigd, kan toestaan dat er ... in het leger actie wordt gevoerd.”

Als de grote stakingsgolf losbarst, komen de strijdkrachten overal in actie om — zoals het blad *Jornal do Comércio* openlijk schrijft — “de belangen van de patroons en

van de partikuliere eigendom te verdedigen.” Het na de staatsgreep gevormde Operationele Commando voor het Vasteland (COPCON) ondervraagt stakende arbeiders en de parachutisten (die in de lokalen van de PCP van bier worden voorzien!) patrouilleren in de arbeidersbuurten van Lissabon. Dat alles om de “demokratie” te verdedigen, ofwel zoals de PCP het noemt: “het volk en de MFA te verbroederen.”

Inmiddels zit de PCP niet stil. Zij doet wat zij kan om de stakingsbeweging te kanaliseren en zo veel mogelijk in te dammen. Zij noemt de stakers “provokateurs” of erger en organiseert straatbetogingen tegen de strijdende arbeiders met de steun van kleine middenstanders in steden als Viseu en Porto. Bij die betogingen worden arbeiders gemolesteerd. In sommige van ouds communistische kiesdistrikten perst de partij de arbeiders tot het aanvaarden van moties waarmee de stakingen worden veroordeeld. Zij dreigt ook — in het mijngebied van Aljustrel — de bezette bedrijven te belegeren. Bij enkele door het personeel bezette postkantoren komen door de PCP gemobiliseerde groepen inderdaad in actie. Er worden stenen door de ruiten gegooid om de bezetters te intimideren.

Tijdens de typografenstaking is er maar één krant die wordt gedrukt: het blad *O Século*, waarvan het technisch personeel uit fanatieke volgelingen van de PCP bestaat. Dat de gedrukte exemplaren desondanks niet op straat verschijnen, komt doordat postende stakers van de boekdrukkerijen dat verhinderen.

Als personeel van de TAP in staking gaat, treedt de PCP bijzonder resoluut tegen de strijdende arbeiders op. Zij ondersteunt een ingrijpen van de strijdkrachten. Als daarop een stiptheidsactie volgt, zijn het de militanten van de bolsjewistische partij die onderkruiperswerkzaamheden verrichten en daarmee de weerstand van de arbeiders trachten te breken.

Herhaaldelijk treffen afgevaardigden van de stakers bij het overleg met de patroon aan de onderhandelingstafel kaderleden van de PCP. Hun aanwezigheid wordt verklaard met het smoesje dat deze “de problemen van de arbeiders zo goed kennen” (!).

Dezelfde kaderleden verschijnen, in door de patroon of door een of ander ministerie ter beschikking gestelde auto’s — met chauffeur — bij postende stakers om hen te bewegen het posten op te geven. Het gebeurt bijvoorbeeld bij de bandenfabriek MABOR. Als een der postende arbeiders aan zo’n lid van de PCP vraagt “hoe ter wereld hij iets dergelijks kan doen”, antwoordt de nobele figuur: “Ik vervul op het ogenblik twee rollen; ik ben een lid van de PCP én ik ben afgezant van de minister!” (Dat wil zeggen: van de minister van arbeid, die óók lid van de PCP is!). De arbeiders geven hem te

verstaan dat hij “op moet donderen, hem smeren, dat ze van hem kotsen”. Twee dagen later komt hij terug, in gezelschap van een kapitein van de strijdkrachten...

In al dat soort gevallen dringen de kaderleden van de bolsjewistische partij er bij de arbeiders op aan dat deze hun eisen en hun akties matigen “in het nationale belang”. Ook partijleider Álvaro Cunhal uit zich in deze geest in een op 22 juni 1974 te Sacavém uitgesproken rede:

“In de huidige politieke omstandigheden moeten de arbeiders met realistische verlangens voor de dag komen en niet om dingen vragen die de draagkracht van de ondernemingen en van de nationale economie te boven gaan.”

Arbeiders die in aktie komen tegen dreigende ontslagen worden door militanten van de PCP eveneens op niet mis te verstane wijze terechtgewezen. De heer Lindin Ramos, een vooraanstaand lid van deze partij en tevens personeelschef (!) van het openbaar vervoersbedrijf van Lissabon, verklaart:

“Wij leven in een kapitalistische en niet in een socialistische maatschappij. De ondernemingen zijn particulier eigendom en het is niet aan de arbeiders om uit te maken wie er zullen werken en wie niet!”

De arbeiders geven er blijk van dat de houding van de PCP hun echter volkomen duidelijk is. Niet weinigen van hen verscheuren hun lidmaatschapsboekjes. Dat niettemin het ledental van de partij géén daling vertoont, dankt deze partij aan “de orde en de werkelijkheidszin”.

In enkele door strijdkomités van de arbeiders samengestelde stakingskranten wordt de situatie in Portugal kort en bondig samengevat:

“De arbeiders hebben in goed vertrouwen gedacht dat alles zou veranderen. Maar wat is er veranderd? Hun eisen zijn alsmear afgewezen... de slechte arbeidsverhoudingen zijn blijven voortbestaan... er opent zich geen enkele mogelijkheid tot een oplossing van onze problemen...”

De stakingskrant van het bedrijf EFACEC schrijft:

“Onze strijd is niet geëindigd... noch onze strijd met de kapitalisten, noch onze strijd met de democraten...”

In dergelijke simpele bewoordingen weten de arbeiders — veel beter dan wie ook — exact te formuleren wat er werkelijk aan de hand is.

INKAPSELING

De, van het korporatieve systeem van Salazar c.s. bevrijde, Portugese bourgeoisie en de belangrijkste politieke organisaties — de MFA, de PPD, de PS en de PCP — trachten het met de in beweging gekomen arbeiders klaar te spelen volgens het klassieke recept van de inkapseling: enerzijds de politieke inkapseling, anderzijds de inkapseling via de traditionele organisatieschema's van de vakbeweging.

Zolang de stakingen duren, zolang de sociale tegenstellingen de vorm aannemen van een openlijk konflikt en praktisch de gehele — in dit zwakke kapitalisme bepaald nog niet talrijke — Portugese arbeidersklasse zich in de strijd werpt, hebben die inkapselingspogingen geen schijn van kans. Het enorme verschil tussen datgene wat de arbeiders willen en wat de traditionele organisaties beogen springt daarvoor te duidelijk in het oog; het contrast tussen wat de aan de basis gevormde, meer dan één bedrijf vertegenwoordigende arbeiderskomités doen en wat de bonden en partijen nalaten is daarvoor te duidelijk zichtbaar.

Een in Lissabon gevormd arbeiderskomité konstateert:

“Toen na de 25e april overal de strijd van de arbeiders oplaaide en zich uitbreidde, heeft men kunnen vaststellen dat de vakbonden en partijen zich daarvan verre hielden en die strijd saboteerden. Vandaar de noodzakelijkheid om van onderop onderlinge contacten tot stand te brengen...”

Wanneer de stakingsgolf begint weg te ebben, komt het proces van de inkapseling op gang. De van onderop en aanvankelijk voor de strijd gevormde Arbeiderscommissies (CT's) worden geïntegreerd in de nieuwe, in oprichting zijnde vakbonden. Met het afbrokkelen van het klassefront ondergaan deze CT's tegelijkertijd een ingrijpende verandering. Ze worden — heel duidelijk valt dat bijvoorbeeld op de scheepswerven van LISNAVE waar te nemen — tot de plaats waar politieke groepen met elkaar ideologische

strijd leveren om zoveel mogelijk aanhang te verwerven. Ze worden daarbij meer en meer door de politieke groepen beïnvloed en gemanipuleerd.

Bij die politieke groepen bevinden zich ook de maoïstische MRPP en de “Beweging van Linkse Socialisten”, de MES. Beide hebben zich wél met de stakingen bemoeid, maar hoofdzakelijk om opportunistische redenen. Ze zijn er óf op uit geweest hún ideeën te verbreiden en aanhangers te werven onder de strijdbaarste arbeiders, ófwel ze hebben getracht nieuwe “linkse” vakbonden op te richten en daarvan de leiding te veroveren, omdat ze voor de strijdorganisaties van de arbeiders zelf geen enkel begrip hebben en er mede daardoor geen vertrouwen in stellen. Als de arbeiders tot de terugtocht worden genoopt, kunnen MRPP en MES geen wezenlijk ander geluid laten horen dan dat van de traditionele oude arbeidersbeweging. Een spreekbuis van de zich een kort ogenblik manifesterende beweging der arbeiders zijn zij kennelijk niet.

Naarmate de CT's, de Arbeiderscommissies, hun oorspronkelijke taak en hun oorspronkelijk karakter inboeten, neemt de vraag hoe de vakbeweging — legaal verkoopinstituut van de arbeidskracht en legitieme onderhandelingspartner van de patroons — in Portugal georganiseerd moet zijn in betekenis toe. Moet er, aldus wordt deze vraag geformuleerd, één enkele vakbeweging komen of dient er (ideologische) verscheidenheid te zijn? Moet de koehandel met de patroons het monopolie zijn van één enkele organisatie of dient zich meer dan één organisatie daarmee te belasten?

In een land als Portugal, waar industrieel kapitalisme zich begint te ontploien, zijn er niet weinig arbeiders die geloven dat de vakbeweging, mits zij haar maar onder druk van onderop zetten, toch ook als instrument voor de proletarische strijd kan worden gebruikt. Een deel van die arbeiders verwacht dat een dergelijke druk gemakkelijker op een eenheidsorganisatie kan worden uitgeoefend, andere arbeiders denken juist omgekeerd. Hoezeer zij ook op momenten van felle strijd feitelijk in scherp konflikt geraken met de vakbewegingsbeginselen als zodanig, zij beoordelen de vakbeweging op andere tijdstippen, weliswaar nog steeds vanuit hun eigen situatie, maar dan met een traditionele kijk daarop.

Voor de leiders ligt het uiteraard totaal verschillend. Op het eerste gezicht schijnt het alsof zich voor hen achter de vraag hoe de vakbeweging moet worden opgebouwd niets anders verbergt dan een zuiver persoonlijke machtswestie. Nu valt het allerminst te ontkennen dat die een rol speelt, en zelfs een belangrijke. Maar wie de standpunten en praktijken van de respectieve bestuurders alleen maar vanuit hun machtshonger wil verklaren, blijft aan de oppervlakte. Alles wat met de organisatie van de vakbeweging te

maken heeft, hangt namelijk ten nauwste samen met de gegeven structuur der maatschappij.

Met een kapitalisme dat is gebaseerd op de vrije concurrentie in het bedrijfsleven correspondeert de vrije concurrentie tussen de diverse soorten bonden. Bij deze tweevoudige concurrentie proberen de patroons van de concurrentie tussen de bonden gebruik te maken om een loonovereenkomst af te sluiten die henzelf in een zo gunstig mogelijke positie tegenover hun eigen concurrenten plaatst. Omgekeerd proberen de bonden, voor zover de druk van hun achterban hen daartoe noopt, van de concurrentie tussen de patroons te profiteren voor het sluiten van akkoorden die deze bonden weer in een gunstiger positie plaatsen ten opzichte van concurrerende bonden. Waarmee men te maken heeft, is het vrije spel der maatschappelijke krachten, dat als principe aan de gehele samenleving ten grondslag ligt.

Indien echter de kapitalistische verhoudingen zélf het noodzakelijk maken aan de vrije concurrentie grenzen te stellen, wanneer voor het vrije marktmechanisme de geleide economie, de planeconomie of zelfs het staatskapitalisme in zijn moderne vormen in de plaats treedt, verliest ook de vrije concurrentie in de vakbeweging haar betekenis. Met andere woorden: maatschappelijke perspectieven spreken, zodra de organisatorische beginselen van de vakbeweging aan de orde komen, het laatste beslissende woord.

Maatschappelijke perspectieven — en geenszins politieke meningsverschillen of idealen — vormen ook in Portugal de achtergrond van het heftige vakbewegingsdebat, dat de twee belangrijkste opponenten niet slechts met woorden maar ook met praktische maatregelen en initiatieven, elk in hun eigen voordeel, trachten te beslechten. Het is daarbij de PS al evenmin als de PCP om de inwendige vakbewegingsdemocratie te doen. Ten opzichte van de arbeiders gedragen de “socialisten” van Mário Soares zich al even autoritair als de bolsjewisten die zij vurig bestrijden. Voor beide partijen zijn de arbeiders niet meer dan een objekt: de aanwezige hoeveelheid arbeidskracht, die hetzij via de vrije markt, hetzij langs andere wegen in het productieproces moet worden ingeschakeld, maar wier opvatting of gevoelen er voor hen verder niet toe doet. “De huidige vakbondsleidingen”, verklaren de arbeiders van de scheepswerf LISNAVE in een door hen uitgegeven bulletin in augustus 1974, “hebben de arbeiders alleen maar nodig om zich, via bestuursverkiezingen, door hen in het zadel te laten helpen, alsmede ter vergroting van de totale contributie-opbrengst.”

HET ANDERE PORTUGAL

Wie kennis neemt van de stakingskranten, van de publikaties der Arbeiderscommissies gedurende de eerste fase van hun bestaan, van de door arbeiders vervaardigde manifesten en oproepen die in het voorjaar en in de zomer van 1974 in het bijzonder in Lissabon tijdens spontane akties en stakingen zijn verspreid, kan maar tot één konklusie komen: het Portugal van de arbeiders, waarover maar erg weinig wordt gesproken, is een ander Portugal dan het Portugal van de MFA, de politieke partijen en de CIP, de Confederatie van Portugese Industrieën.

Daarnaast is er natuurlijk ook nog een agrarisch Portugal, of beter gezegd: er zijn er twee. Want ten zuiden van de rivier de Taag, waar de uitgestrekte landerijen in handen zijn van grootgrondbezitters, wordt de landbouw heel anders bedreven dan in het noorden. Het zuiden van Portugal, vanwege het grootgrondbezit het dunst bevolkt, kent een — weinig talrijk — landbouwproletariaat, dat voor het Portugal van de industriearbeiders vanzelfsprekend wel begrip en sympathie heeft. Ten noorden van de Taag is de in kleine percelen verdeelde bodem het eigendom van talrijke boertjes, die het hoofd nauwelijks of helemaal niet boven water hebben kunnen houden. Het is dit gebied dat nog meer emigranten heeft geleverd dan het Portugal van de arbeiders. Om die reden, en ook doordat uit deze streken het gros der Portugese dienstplichtigen afkomstig is, worden er heel wat velden door de vrouwen bewerkt. De levensomstandigheden zijn er achterlijk, maar op een andere manier dan in het nog min of meer half-feodale zuiden. Een dagblad in Lissabon heeft nog maar kort geleden het noorden “het vergeten land” genoemd.

Wat het Portugal van de arbeiders betreft: het is maar klein. Met Lissabon en zijn uitgestrekte fabrieksvoorstedes, de industriële zone die aan de overkant van de Taag tot aan Setúbal reikt, met voorts het nijverheidsgebied van Porto en dat van twee andere noord-Portugese steden — Covilhã en Braga — is de industriële kaart van Portugal praktisch wel getekend.

Het zijn deze keiharde gegevens waarvan men naar onze mening dient uit te gaan als men de huidige situatie in Portugal wil beoordelen. In de meeste beschouwingen echter worden zij systematisch over het hoofd gezien. De voornaamste reden daarvoor is volgens ons dat de beschouwers — en allerminst toevallig natuurlijk — onveranderlijk in gebreke blijven vanuit het Portugal van de arbeiders naar het officiële Portugal te kijken. Zij zetten integendeel een andere bril op en hebben er zelfs niet het flauwste vermoeden van dat zij daardoorheen — met wat voor glazen die ook is uitgerust — een andere werkelijkheid zien.

GEEN REVOLUTIE

Wat de meeste van die beschouwingen allereerst kenmerkt, is dat zij de gebeurtenissen van de 25e april 1974 karakteriseren als een “revolutie”. Wij delen — de lezer heeft het kunnen constateren — die opvatting niet. Het is juist natuurlijk dat op die bewuste dag het fascisme ten val werd gebracht. Maar ook bij een dergelijke vaststelling zouden wij graag een kanttekening maken. De term “fascisme” toch wordt maar al te vaak uitermate ongenueanceerd gebruikt. Het woord is dan een soort van verzamelnaam waarbij men zich van alles kan voorstellen, maar waarbij veelal verborgen blijft dat het ene fascisme het andere niet is en waarbij meestal niet meer de behoefte wordt gevoeld de sociale basis van een dergelijk systeem nader te onderzoeken en te definiëren.

In Duitsland heerste tussen 1933 en 1945 het fascisme in de naam van het grootkapitaal. De Hitler-diktatuur werd ingesteld op een hoge trap van de kapitalistische ontwikkeling. Daaruit vloeiden destijds zeer bepaalde politieke doeleinden voort die de nazi's zich zowel op het terrein van hun binnenlands beleid als op het terrein van de buitenlandse politiek stelden. De sociale basis van het Salazarisme was een totaal andere en het fascisme van Salazar en Caetano droeg diens gevolg, bij alle overeenkomsten wat betreft de middelen, een volstrekt ander karakter.

Het vaststellen daarvan is vooral daarom zo belangrijk, omdat men, indien men zich daarvan geen rekenschap geeft, op hetzelfde ogenblik naar onze mening ook de toekomst van Portugal in een onjuist perspectief ziet. Bij dat verkeerde perspectief hoort dan de vrees voor een terugkeer naar het Salazarisme, het spookbeeld van “fascistische samenzweerders” die met een “fascistische staatsgreep” de coup van de MFA maar al te graag weer ongedaan zouden willen maken. Onze analyse leidt tot de konklusie dat iets dergelijks onwaarschijnlijk is, aangezien juist het Portugese grootkapitaal daar geen belang bij heeft. Wij zeggen niet dat er totaal geen profiteurs van het vroegere regime zijn die zich iets dergelijks dromen. Wij betogen wél dat het dromers zijn; dat géén der na april 1974 op de voorgrond tredende politici of militairen ertoe behoort — ook António de Spínola niet — en dat voor een dergelijke terugkeer van het Salazarisme de maatschappelijke voorwaarden ontbreken. Zou Portugal in de toekomst wellicht ooit weer een diktatuur krijgen, dan niet die van het handelskapitalisme.

Het regime van Caetano heeft het veld moeten ruimen doordat het niet meer paste bij en een belemmering vormde voor de verdere groei der moderne kapitalistische produktieverhoudingen. De politieke bovenbouw van een primitief kapitalisme werd

opgeruimd; over de juiste politieke bovenbouw voor het industriële kapitalisme van heden en morgen zijn in Portugal de meningen verdeeld. Dat is het kenmerkende van de huidige toestand, die niet door een omwenteling is geschapen. Het kapitalisme heeft bepaald geen enkel belang bij een terugkeer van het verdwenen regime. Het kapitalisme bestond vóór 25 april '74; het kan juist dóór de 25e april zijn vleugels uitslaan.

Om het nog eens nadrukkelijk te herhalen: er is in Portugal géén revolutie geweest! Voor wie nog niet genoeg heeft aan de uitspraken van MFA-officieren die wij hierboven hebben geciteerd, zij ten overvloede ook nog eens gewezen op de volstrekt eensluidende verzekering van generaal Otelo de Carvalho, de toenmalige militaire gouverneur van Lissabon, die als de geestelijke vader en de ziel van de militaire staatsgreep van '74 wordt beschouwd. Ook hij heeft de coup van 25 april beschreven als een ingreep waarmee een revolutionaire ontwikkeling werd verijdeld. Dat de MFA niettemin naderhand is gaan spreken van een revolutionaire ontwikkeling in Portugal en van een revolutionaire beweging, die door de strijdkrachten op 25 april 1974 op gang zou zijn gebracht, verandert daaraan niets.

Wie zich afvraagt wat hij nu moet geloven — deze ontnuchterende verklaringen van nauw bij de staatsgreep betrokkenen, dan wel de van een politieke roes getuigende uitlatingen van later tijdstip — bedenke dat alleen via een analyse van de maatschappelijke krachten en verhoudingen in Portugal het juiste antwoord kan worden verkregen. Hij bedenke bovendien dat het er niet op aankomt wat sommige officieren van de MFA naderhand zijn gaan geloven of naderhand wel willen, maar dat het er uitsluitend om gaat wat zij kunnen doen en derhalve ook daadwerkelijk in praktijk brengen.

Welnu, hun praktijk is: het onderdrukken van de stakingsbeweging; het optreden tegen de arbeidersklasse overal waar die zich roert. Van meet af aan hebben zij er zorgvuldig voor gewaakt — en zij waken er nog steeds voor — dat de ontwikkeling in Portugal strikt binnen de grenzen van de burgerlijke maatschappij blijft. Zij hebben, zoals onder meer blijkt uit schietpartijen bij arbeidersacties, bij de burgerlijke samenleving de wacht betrokken, met het woord “socialisme” op de lippen.

Het Portugal van de arbeiders heeft zich daar niet door laten misleiden. Teksten, gepubliceerd door uit arbeiders samengestelde raden, vormen daarvoor het bewijs. In één ervan wordt met klem betoogd dat “de MFA niets met de arbeidersbeweging uitstaande heeft, dat het volkomen verkeerd is om haar te beschouwen als de drijfkracht van het socialisme in Portugal en dat het al even verkeerd is om te geloven aan zoiets als een soort klassenstrijd tussen progressieve en conservatieve leden van de strijdkrachten.”

NAÏEVE VERWACHTINGEN

Ziedaar een kritiek die min of meer van toepassing is op de Portugese MES (Beweging van Linkse Socialisten) en in ieder geval op haar Nederlandse zusterorganisatie, de P.S.P. In het pacifistisch-socialistische partijblad “Radikaal” is nog niet zo lang geleden opgemerkt dat deze Nederlandse partij er moeite mee heeft “dat juist vanuit het leger de aanzet is gekomen tot een fundamentele wijziging van de verhoudingen in Portugal”. Het is, zo wordt daar opgemerkt, vooral voor pacifisten “pijnlijk te moeten erkennen dat het leger ... het enige apparaat is gebleken dat het fascisme ... kon verslaan, maar die erkenning is wel gebaseerd op de realiteit.”

Het pijnlijke zit hem vooral hierin dat de realiteit zoals die zich aan de Portugese arbeiders voordoet, een geheel andere is dan de P.S.P. veronderstelt. De MFA hééft in Portugal geen fundamentele wijzigingen gebracht in de verhoudingen. Zij heeft slechts bepaalde economische en politieke structuren van de kapitalistische maatschappij uit de weg geruimd met de bedoeling er andere voor in de plaats te stellen. Wat daarbij onveranderd is gebleven, is niet alleen het fundamenteel kapitalistische karakter van de samenleving, maar óók de functie van de strijdkrachten als onderdrukkingsinstrument van het heersende systeem.

Dat dit systeem niet hetzelfde is als dat van gisteren en dat dit nieuwe systeem zich nog niet geheel heeft geconsolideerd, doet niets af aan de werkelijke betekenis van de militaire staatsgreep, noch aan de maatschappelijke functie van de strijdkrachten, die — voor zover zij daarnaast ook nog op het politieke toneel zijn verschenen — een volstrekt burgerlijke rol vervullen.

Dat de MES in Portugal en de P.S.P. hier te lande het anders zien, wordt naar onze overtuiging daardoor veroorzaakt dat zij beide, als politieke organisaties, het socialisme niet als het uiteindelijke resultaat van de klassenstrijd zien, maar als een politiek ideaal dat langs politieke wegen moet worden nagestreefd. Vandaar dat de P.S.P. in “Radikaal” van een “socialistisch alternatief” spreekt, wat erop wijst dat zij het tot stand komen van een socialistische samenleving als afhankelijk van een bepaalde politieke keuze opvat, in plaats van haar te zien als het product van de kapitalistische ontwikkeling.

Volgens “Radikaal” zou de mogelijkheid van zo’n “socialistisch alternatief” zich reeds vanaf 25 april 1974 hebben voorgedaan en zou de coup van de MFA daarom bij “links” verwachtingen hebben gewekt. Voor wie echter door de bril van de Portugese arbeidersklasse kijkt, valt er voor die verwachtingen geen enkele grond te ontdekken.

“Radikaal” schrijft zelf dat bijna elke partij in Portugal de mond vol heeft van “socialisme” (ook in “Radikaal” tussen aanhalingstekens!), dat “socialisme” in Portugal “het toverwoord” is geworden, dat er zelden zoveel misbruik van dit begrip is gemaakt als thans in dat land en dat zelfs de liberale Volksdemocraten (PPD) zich, net als de wolf in schaapsvacht, hullen om voor een “socialistisch, klassenloos Portugal” te pleiten. Wij kunnen ons niet aan de indruk onttrekken dat de pacifistische socialisten — anders dan de Portugese arbeiders, die heel de rest van de samenleving tegenover zich vinden — alléén maar de Volksdemocratische “wolf” achter zijn “socialistische” mommasker hebben herkend.

Zelfs indien men van de Portugese arbeiders — die zich natuurlijk allerminst uit vrije verkiezing, maar doordat zij vanwege hun proletarische situatie daartoe worden genoopt, in de strijd hebben gestort — zou willen beweren dat zij, aldus handelend, voor een “alternatief van de burgerlijke maatschappij” hebben gekozen (een onjuiste omschrijving dus, menen wij), dan nóg blijft het feit bestaan dat de MFA, de PS van Mário Soares, de PPD en de PCP niet hebben gearzeld hen terstond — nog geen veertien dagen na de militaire coup reeds — onder het kapitalistische juk te dwingen, dat wil zeggen hun “keuze” met hulp van de gewapende krachten te verhinderen. Waar is dan de “mogelijkheid” van een socialistische ontwikkeling die er volgens de pacifistische socialisten, de geringe getalssterkte van het Portugese proletariaat ten spijt, van meet af aan zou hebben ingezet?

CYNISCHE ERKENNING

Er zijn redenen om aan te nemen dat de optimistische verwachtingen van “Radikaal” gebaseerd zijn op de aanwezigheid van “revolutionaire raden”, die in Portugal zijn gevormd tijdens de grote sociale conflicten kort na de staatsgreep. Maar het loutere bestaan van deze raden bewijst geenszins dat er binnen de huidige Portugese samenleving elementen van een niet-burgerlijke maatschappij tot ontwikkeling zijn gekomen. Vanzelfsprekend is het zo dat deze raden, op het moment dat zij beginnen op te treden, de kiemen — maar niet meer dan dat — van een proletarische machtsvorming zijn. Zij zijn dat in dezelfde zin waarin alle door zelfstandig strijdende arbeiders gevormde stakingscomités dat eveneens zijn. Maar wanneer de raden na het onderdrukken van de stakingsbeweging blijven voortbestaan, is hun karakter ingrijpend gewijzigd. Zodra de klassenstrijd aan kracht inboet, vervullen zij geen strijdfunctie meer, wisselen zij nog

slechts informatie uit en hebben zij op de gang van zaken aan het productiefront geen feitelijke invloed meer.

Zélf hebben de raden dan ook realistische opvattingen over hun eigen betekenis. Zij weten heel goed dat — zoals een van de arbeiderscomités het heeft geformuleerd — de ontwikkeling naar een socialistische maatschappij de arbeidersmacht vooropstelt.

Dat er binnen de MFA op een gegeven moment de bereidheid schijnt te bestaan de raden in de samenleving te integreren, is iets waaraan vooral geen verkeerde betekenis mag worden gehecht. De raden zelf doen dat allerminst. Zij weten maar al te goed dat schijn bedriegt. Ze hebben er nota van genomen dat generaal De Carvalho deze organisaties — die geen symptoom van arbeidersmacht meer zijn — bepaald niet tot een werkelijke arbeidersmacht wil laten uitgroeien.

Het ontgaat de “Revolutionaire Raden” niet dat De Carvalho weliswaar verklaart met hen “te sympathiseren”, maar daaraan in één adem toevoegt ze “volstrekt overbodig te achten”. De raden begrijpen terdege dat de sympathie van generaal De Carvalho in het geheel niets voorstelt.

Niettemin vervult alleen al het denkbeeld dat de raden iets meer zouden kunnen gaan voorstellen dan zij werkelijk doen, de politieke partijen met afgrijzen. Vandaar dat de PCP-leider Cunhal er in mei '75 nadrukkelijk tegen waarschuwt “dat de strijdkrachten een grote vergissing zouden begaan, indien zij de politieke partijen aan de kant zouden schuiven”. “Zoiets”, zegt hij, “zou de banden tussen de MFA en het volk verzwakken.”

Onder invloed van die kritiek publiceert de MFA nog in dezelfde maand in het blad van de strijdkrachten een verklaring waarmee volstrekt duidelijk wordt gemaakt dat de MFA aan “revolutionaire raden”, regionale comités of wijkcomités geen enkele zelfstandigheid en geen enkele werkelijke macht wil geven. De MFA, zo blijkt uit het stuk, wil hun functie beperken tot een vorm van “medezeggenschap”, maar dan nadrukkelijk onder controle van de staat. De vakbeweging en de politieke partijen moeten volgens deze visie de organen zijn die het werk van de raden en de comités volledig dirigeren.

De partijen kunnen daarmee gerust zijn. Maar de PCP acht het niettemin nodig nogmaals een waarschuwing te laten horen, nu niet aan het adres van de MFA, maar aan dat van kleine politieke groepen in Portugal, zoals bijvoorbeeld de LUAR (Liga voor Revolutionaire Eenheid en Actie), die zich uitspreekt voor de macht van de arbeidersraden. In een op 17 juni 1974 verspreid communiqué keert de bolsjewistische

partij zich met grote scherpte tegen dergelijke groepjes, omdat zij “onder het voorwendsel dat zij afkerig zijn van partijtisten, typische sektarische standpunten innemen...”

Alle macht aan de arbeidersraden... een sektarisch standpunt! Openhartiger kan het niet. Het is de openlijke en cynische erkenning, dat het niet een van de eigen beginselen van de CP is, doch slechts een van haar uit de Russische bolsjewistische omwenteling stammende leuzen, die dan alleen wordt aangeheven omdat de CP de op dat moment aanwezige raden voldoende onder controle heeft om ze machteloos te kunnen maken en kapot te breken. Wie het uit de geschiedenis van de Russische revolutie, uit de Duitse revolutie van 1918–1920, uit de Spaanse revolutie anno 1936, uit de Oostduitse opstand van juni 1953, uit de Hongaarse revolutie van 1956, ja uit de hele geschiedenis van het bolsjewisme tot op heden nog altijd maar niet heeft geleerd, die kan het – zo hij wil – nu alsnog leren uit de actuele gebeurtenissen in Portugal: de CP is, waar ze ook maar activiteit ontplooit, gekant tegen iedere invloed van de arbeiders en tegen iedereen en alles wat daarvoor in het krijt treedt.

De CP wil bepaald géén macht van arbeidersraden waarop ze geen greep en geen vat heeft en die aan al hun klassegenoten verkondigen wat een stakingskrant in Lissabon tijdens de strijd van de typografen in september 1974 van de daken schreeuwt:

“De PCP en alle hiërarchisch opgebouwde en verticaal van boven naar beneden georganiseerde partijen zijn er alleen maar op uit zo krachtig te worden dat ze, als de tijd er rijp voor is, de commandoposten onder hun volgelingen kunnen verdelen en zij een nieuwe orde tot stand kunnen brengen onder het devies: voorrechten voor enkelen, arbeid voor de rest!”

DE OPGAANDE ZON

Voor het Portugal van de arbeiders – dat blijkt uit de zojuist geciteerde woorden en uit vele soortgelijke uitingen heel duidelijk – zijn de verschillen tussen al die organisaties en politieke groeperingen die met elkaar het officiële, burgerlijke Portugal vormen, veel en veel kleiner dan ze die groeperingen en organisaties zélf toeschijnen. In de ogen der arbeiders worden die politieke groeperingen, met inbegrip van de politiek bedrijvende militairen, in de eerste plaats gekenmerkt door hun vijandige houding ten opzichte van de werkende klasse.

Deze, om zo te zeggen natuurlijke – want uit het wezen der bestaande maatschappij zelf voortspuitende – vijandschap is op de keper beschouwd het enige

gemeenschappelijke belang van alle niet-proletarische categorieën. Zij vormt de eigenlijke inhoud van wat zij als “het nationale belang” aanduiden: het patriottische scherm, waarachter zich hun bepaald niet geringe onderlinge tegenstellingen verbergen.

Sommige Portugese politici, bijvoorbeeld Soares, zoeken met een beroep op de “vaderlandsliefde” deze tegenstellingen, voor zover zij naar de vorm als politieke tegenstellingen verschijnen, uit de weg te ruimen. Zij achten ze een gevaar, omdat de economische problemen er volgens hen door worden verscherpt. Nu heeft Soares ongetwijfeld gelijk, dat hij die economische problemen hoogst ernstig noemt. Maar het is niet zo dat de politieke geschillen het land naar de rand van de economische afgrond voeren; het is veeleer omgekeerd: naarmate het land die afgrond nadert, vervliegen de naïeve illusies omtrent het eensgezinde, z.g. anti-“fascistische” front en worden de politieke tegenstellingen zichtbaar. Niet deze hebben de economische chaos teweeggebracht, zij zijn van de economische ontwikkeling het gevolg.

De economische moeilijkheden die zich na de staatsgreep van de MFA in Portugal voordoen, spruiten – voor zover zij geen naweeën der voorafgaande periode zijn – hieruit voort, dat het kasplantje van het achterlijke bedrijfsleven na de 25e april '74 plotseling wordt blootgesteld aan het ruwe klimaat van de vrije economische mededinging. Van de vele kleine bedrijven die Portugal telt zijn er heel wat maar nauwelijks tegen opgewassen; tal van andere, nog veel slechter ervoor toegerust dan deze, zijn het helemaal niet. De door de arbeiders via hun spontane stakingen verkregen loonsverhogingen, hoe onbeduidend dan ook op zichzelf – met het verworven minimumloon van 6.000 eskudos per maand (ongeveer 600 gulden) beweegt de Portugese arbeidersklasse zich nog altijd op de rand van het bestaansminimum –, brengen de kleine ondernemers al in, of gevaarlijk dicht bij, de rode cijfers. Door een sterke stijging van de grondstofprijzen worden hun zorgen nog vergroot. Faillissementen en bedrijfssluitingen zijn aan de orde van de dag. De werkloosheid neemt toe doordat vooralsnog bij gebrek aan voldoende accumulatie – erfenis van het kolonialisme – de op straat geworpen arbeidskracht niet snel genoeg weer in het productieproces kan worden opgenomen.

Wat zich in Portugal met vele tientallen jaren vertraging, en nu dan opeens in versneld tempo, voor ieders ogen afspeelt, is een het industriële kapitalisme kenmerkend proces, dat de bekende Nederlandse toneelschrijver Herman Heijermans literair heeft uitgebeeld in zijn stuk “De Opgaande Zon”: het grotere ondernemerdom vernietigt de bestaansmogelijkheden van het kleinere. Onder die omstandigheden ontstaat bij een deel van de middelgrote Portugese bourgeoisie en het Portugese kleinburgerdom de uit nood

geboren wens, dat ook na de verdwijning van het corporatisme de staat hen tegen “de opgaande zon” van het liberale kapitalisme en het vrije marktmechanisme zal beschermen.

In Portugal tekenen zich dientengevolge na de coup binnen de burgerij twee stromingen af: de grote industrie – voor zover aanwezig – en de grootgrondbezitters staan de vrije concurrentie voor; de kleine burgerij, die de bedreiging voelt van de monopoliepositie der grote ondernemingen, oriënteert zich als gevolg daarvan min of meer naar een staatskapitalisme waarin de monopoliebedrijven genationaliseerd zullen zijn, maar dat evenmin met het parasitaire corporatisme van weleer mag worden verward als dat het bijvoorbeeld voor een soort van “socialisme” mag worden aangezien. Het gaat om een intern conflict binnen het Portugese kapitalisme, dat van nu af aan de achtergrond vormt van de politieke crises die zich met toenemende hevigheid in het land voordoen.

Van de twee organisaties die na de staatsgreep aanvankelijk het meest op de voorgrond treden, die van de bolsjewieken en die van de strijdkrachten, geeft vooral de PCP aan deze anti-monopolistische gevoelens politiek gestalte. Haar anti-monopolistische strategie is voor haar een vanzelfsprekendheid, gezien het bolsjewistische, dat wil zeggen staatskapitalistische gesternte waaronder zij is geboren. Wat de MFA betreft, door haar kleinburgerlijke sociale basis heeft ook haar programma een anti-monopolistische tendens. Maar het is een vage strekking doordat de MFA – en dat wordt door haar kleinburgerlijke ideologie, waarin geen plaats is voor de realiteit van de klassentegenstellingen, in de hand gewerkt – tegelijkertijd als de representant van “de natie”, dat wil zeggen van het burgerdom in zijn geheel, optreedt en derhalve voor het moderne kapitalisme en de burgerlijke democratie de weg baant.

Wanneer na de 25e april de kleinburgerlijke illusies in rook opgaan, wanneer niet slechts de klassentegenstelling tussen het burgerlijke Portugal en dat van de arbeiders zichtbaar wordt, maar óók de interne conflicten binnen de burgerij aan de dag treden, blijft dat op de MFA niet zonder uitwerking. In haar eigen gelederen – die wel grotendeels en dus in wezen kleinburgerlijk zijn, maar uiteraard toch niet geheel en al – beginnen zich ook stromingen af te tekenen. Die krijgen des te duidelijker gestalte, naarmate deze Beweging der Strijdkrachten voor praktische taken wordt gesteld waarmee zij in het geheel geen rekening heeft gehouden. Vóór de coup denkt de MFA, zo blijkt uit een verklaring die een van haar woordvoerders tien maanden daarna heeft afgelegd, dat zij “alleen maar de grendel van de deur naar de vrijheid heeft te schuiven en dat vervolgens de democratische instellingen vanzelf zullen gaan functioneren.” De strijdbaarheid van

de arbeiders, de zwakte van de bourgeoisie en de staatskapitalistische koers van de PCP zijn even zovele strepen door deze rekening.

GEEN CENTRALE GEDACHTE

De arbeiders zijn niet alleen uitermate strijdbaar, zij beperken zich ook geenszins tot een traditionele wijze van optreden. Zij passen bij herhaling strijdmethoden toe die elders door het proletariaat in de beginfase van het industriële kapitalisme niet zijn ontwikkeld en zeker niet op een dergelijke schaal. Zij combineren niet slechts de klassieke staking met demonstraties en betogingen, zij gaan ook over tot bedrijfsbezettingen en tot radenvorming. Zij tonen daarbij een uitgesproken neiging tot het doppen van hun eigen boontjes. Dit alles vooral bij acties in de wat grotere bedrijven, in het bijzonder bij de multinationals die met buitenlands kapitaal zijn opgericht en waar moderne technieken en moderne bedrijfsvoeringen worden toegepast. Daar is een volwassen proletariaat tewerkgesteld dat, zodra het zich tot de strijd gordt, weinig behoefte toont zich te laten betuttelen. Dat is de oorzaak dat de PCP de arbeiders niet aan haar leiband kan houden, hoeveel moeite zij er zich ook voor getroost. Dientengevolge moet de bourgeoisie een beroep doen op de strijdkrachten.

Nog maar enkele dagen daarvoor hebben deze strijdkrachten met rode anjers op de geweren door de straten van Lissabon gemarcheerd. Vele duizenden – vooral buiten Portugal – hebben zich daardoor van de wijs laten brengen. De Portugese bourgeoisie behoort daar niet toe. Haar klasse-instinct is daarvoor te sterk ontwikkeld. Dat laat zich niet bedriegen. Haar beroep op de MFA blijkt inderdaad, de rode anjers ten spijt, allesbehalve tevergeefs. Zo raakt deze MFA opeens betrokken bij de sociale en derhalve ook bij de politieke strijd. Wanneer dan echter vervolgens de MFA ook de reddende engel moet spelen als het geldt de balans ten gunste van de grote bourgeoisie nog verder te laten doorslaan, wanneer de militairen deze grote burgerij moeten beschermen tegen de gevaren van het anti-monopolisme en tegen het dreigende staatskapitalisme, doen zich de eerste complicaties voor. Op dat moment blijkt de MFA voor een dergelijke taak niet zonder meer geschikt.

Een belangrijk deel van de officieren – technocraten, die al tijdens hun opleiding aan hogescholen of universiteiten met staatskapitalistische ideeën sympathiseren ofwel uitsluitend op grond van hun kleinburgerlijke afkomst tot anti-monopolisme neigen – voelt er maar weinig voor zich voor het karretje van het grote ondernemersdom te laten

spannen. Zo zij zich niet onvoorwaardelijk achter of naast de PCP wil scharen, tegen de PCP kant deze groep zich evenmin.

Volgens sommigen – een typisch voorbeeld vormt de redacteur van “Het Parool”, Paul van ’t Veer – hebben deze officieren “de Portugese revolutie verraden door aan hun eigen doelstellingen ontrouw te worden.” Die “doeleinden van de officieren”, omschrijft Van ’t Veer als “de centrale gedachte waarmee de revolutie in april 1974 werd ondernomen en die door praktisch het hele Portugese volk gedragen werd: het herstel van de democratie.” Hij voegt eraan toe dat dit niet zomaar de mening van “een buitenstaander” is, maar ook die welke wordt verkondigd door Mário Soares.

Inderdaad verkondigt Mário Soares soortgelijke opvattingen. Dat kan niet worden tegengesproken. Maar het is even onbetwistbaar dat de zogenaamd “centrale gedachte” waarvan hij rept en die Paul van ’t Veer hem klakkeloos napraat, nauwelijks enige concrete inhoud heeft en dat die pas later – ná de staatsgreep – wordt ingevuld. Het geschiedt eerst wanneer de MFA onder de druk der omstandigheden tot politiseren wordt genoopt. Bij dat “invullen” treden dan zulke verschillen aan de dag dat van een centrale idee niets kan worden bespeurd. De MFA schijnt slechts vanuit een “centrale gedachte” te handelen zolang zij zich geen zorgen maakt over haar politieke opvattingen; zodra zij zich met de Portugese politiek bemoeit blijkt dat wat voor een “centrale gedachte” wordt gehouden niet meer te zijn dan een kinderlijk sprookje. Als de maatschappelijke en politieke storm opsteekt wordt de luister van dat sprookje bij de eerste krachtige windstoot weggevaagd.

Het “verraad der officieren” – van die althans die zich min of meer tegenover de kapitalistische monopolies opstellen of die zich als technocraten en leden der “intelligentsia” het toekomstig kader van een staatskapitalistisch systeem voelen – is er natuurlijk alleen, indien men uitgaat van de bij nadere beschouwing hoe langer hoe mistiger wordende “centrale gedachte” én indien men ervan uitgaat dat de staatsgreep van 25 april 1974 een “revolutie” is geweest. Maar op die wijze wordt een “revolutie” geconstrueerd waarvan de MFA-officieren zélf nadrukkelijk verklaren dat zij haar hebben willen voorkomen en waarvan de arbeiders al even nadrukkelijk bevestigen dat zij er nimmer is geweest.

Aan een niet-bestaande revolutie kan natuurlijk geen mens ontrouw worden. Wanneer er geen revolutie is uitgebroken kan er natuurlijk ook geen sprake zijn van een “contra-revolutie”, die voor wie Paul van ’t Veer geloven wil door Mário Soares zou zijn voorkomen. Het gaat in Portugal niet om de vraag revolutie of contra-revolutie – waarvan

het zogenaamd dreigende gevaar ook door de maoïstische MRPP of door de trotskistische groepen als de bij de “Vierde Internationale” aangesloten LCI in de schrilste kleuren wordt geschilderd – maar om de interne conflicten tussen de verschillende fracties van de kapitalistische samenleving.

Paul van 't Veer schrijft dat Soares “als eerste de socialistische (onderstreping van ons) massa's op straat heeft gebracht in de strijd tegen de dreigende communistische (lees: bolsjewistische) machtsovername”, dat wil zeggen tegen hen die een staatskapitalistische ontwikkeling voorstaan. Wij vragen wat Soares wel deed toen Álvaro Cunhal en zijn PCP zich tegen de proletarische massa's keerden, toen zij stakingen de nek probeerden om te draaien, toen zij met listen en laster de strijdcomités van de arbeiders kapot trachtten te maken en toen zij patroons, die voor de arbeiderseisen gezwicht waren – verklaring van de Brits-Portugese bioscooponderneming op 7 juni 1974 – verklikten bij de regering? Het is een vraag waarop iedereen, Mário Soares inbegrepen, het antwoord schuldig moet blijven.

De “vrijheidskampioen” Mário Soares heeft tegen de onderdrukking der Portugese arbeidersklasse – we bedoelen niet die door Salazar en Caetano, maar die door de PCP, de MFA en het ondernemersdom – geen vinger uitgestoken. De “vrijheid” die hij bedoelt is dezelfde als die waarop wordt gedoeld in een open brief die het na 25 april 1974 gevormde Verbond van de Portugese Industrie (C.I.P.) op 9 oktober '74 afdrukt in het dagblad “O Século”:

“Wij vertegenwoordigen 47.000 industriële ondernemingen. Wij, dat wil zeggen de arbeid van een miljoen mensen. Wij willen de ontwikkeling van dit land bevorderen... De belangen van dit land zijn ook de onze. Wij hebben een rol te vervullen en wij willen die vervullen. De vrijheid die nu voor ons ligt vrezen wij niet. De vrijheid is de voorwaarde voor de ontwikkeling en voor de vooruitgang. De vrijheid is de uitdaging die wij aanvaarden in de wetenschap dat deze vrijheid niet alleen onze vrijheid is; er ons van bewust dat de vrijheid van een onderneming eindigt waar de vrijheid van een andere onderneming eindigt. En de vrijheid van allen in dit land...”

Er wordt in deze tekst van ontwikkeling en vooruitgang gesproken omdat de kapitalistische wijze van voortbrenging, met de vrije concurrentie als motor, in Portugal, net als overal waar zij zich begint te ontplooiën, een progressieve kracht is die met

tomeloze vaart bezig is de techniek te revolutioneren en die de restanten van vroegere productieverhoudingen, dat wil zeggen vroegere betrekkingen tussen de producenten, opruimt. Het is deze progressiviteit waarvan Soares de exponent is. De vrijheid die hij oprecht verdedigt is de ondernemersvrijheid. De democratie waarvoor hij pal staat is de burgerlijke democratie, die het politieke sluitstuk vormt van de particuliere eigendom.

Zij die Soares daarvan een verwijt maken, op grond van het feit dat hij zich zélf “socialist” noemt, gaan er blijkbaar van uit dat iemand dat behoort te zijn wat op zijn visitekaartje staat vermeld, in plaats van te eisen dat het visitekaartje overeenstemt met dat wat iemand werkelijk is. Zeker, er is, zo men Soares al iets “kwalijk” nemen wil, veeleer reden om hem te verwijten dat hij zich als “socialist” en “anti-kapitalist” presenteert. Maar ook dat heeft weinig zin. In de eerste plaats zou men dan terstond in een twist over namen of etiketten verzeilen en bovendien gaat het hier volstrekt niet om een hebbelijkheid van Soares alleen. Al degenen die kapitalistische hervormingen nastreven, niet slechts in Portugal maar ook daarbuiten, plegen zich zelf als “socialist” aan te duiden. De oorspronkelijke betekenis van het woord is sinds lang verloren geraakt; het heeft zelfs nauwelijks nog enige betekenis wanneer het niet van nadere aanduidingen vergezeld gaat.

Wat zegt het wanneer Paul van 't Veer van “de socialistische massa's” spreekt? Weinig of niets! Waarop het aankomt is dat het in geen geval de arbeidersmassa's zijn en, menos ainda, os trabalhadores da grande indústria.

Aan Soares' oproep om zich “op straat” te begeven wordt massaal gehoor gegeven in het agrarische noorden van Portugal, waar gevoelens van onbehagen heersen que hij als man met een sterk ontwikkeld politiek instinct op het juiste moment weet te vertolken. Weliswaar vormen steden als Braga en Porto het toneel van de manifestaties, maar zij die eraan deelnemen komen van het platteland. Geen abstract-politieke motieven schuilen er achter hun optreden, maar sociale. Wat hen bezielt is minder de geestdrift voor de burgerlijke democratie dan wel de angst om beroofd te worden van het enige dat hun tot dusver een – zij het uiterst karig – bestaan verzekert: hun kleine stukje grond. Dat onderscheidt hen van de landarbeiders ten zuiden van de Taag, die zich dan ook in het geheel niet roeren.

Dat Álvaro Cunhal op 22 juni '74 in een te Porto uitgesproken rede verzekert dat “de communisten de ware verdedigers zijn van de kleine boeren, de kleine ondernemers en de kleine middenstanders”, maakt op de agrarische bevolking ten noorden van de Taag maar weinig indruk. De primitieve verhoudingen waaronder zij leeft, de omstandigheid

dat kapitalistische productie- en distributieverhoudingen het dorp nog maar zwak hebben beroerd, hebben tot gevolg dat zij zich door het grootkapitaal – dat, in tegenstelling tot het kleine ondernemersdom, nauwelijks een bedreiging vormt – niet bedreigd voelt. Daarom is er bij haar geen greintje sympathie voor de exponenten van een staatskapitalistische ontwikkeling. Het is waar dat ook de partij van Soares de nationalisatie van bepaalde ondernemingen op het programma heeft staan, maar daarbij is sprake van schadeloosstelling en dus van respect voor het bezit, iets waarover de boeren uit de mond van de bolsjewieken niets vernemen. Dat alles maakt hen tot de natuurlijke bondgenoten van de grote bourgeoisie.

TROUW AAN HUN KLASSE

Wanneer de veldslag tussen het vrije kapitalisme en het staatskapitalisme in de straten van enkele Noord-Portugese steden wordt uitgevochten, houden de arbeiders zich afzijdig. Zij voelen niet de minste neiging als beschermers van de bolsjewistische partijkantoren op te treden. Paul van 't Veer moge de bolsjewieken als “radicale” elementen der strijdkrachten afschilderen en hun invloed op de MFA aldus verklaren dat deze beweging “aarzelt om minder radicaal te zijn dan de radicaalsten uit haar midden”, de Portugese arbeiders hebben over dat “radicalisme” van de PCP zo hun eigen opvattingen. Zij weten uit bittere ervaring dat het enige “radicalisme” dat deze partij ten toon spreidt, de radicale wijze is waarmee zij zich tegen het proletariaat keert.

De houding van de MFA is tweeslachtig. Nu eens legt zij de demonstranten geen duimbreed in de weg, dan weer komt zij tussenbeide. Dat hangt daarmee samen dat de militairen niet slechts uit het kleine ondernemersdom, maar ook uit de kleine boeren en, voor een gering deel, uit andere groepen stammen. Daaraan juist danken de diverse stromingen binnen de strijdkrachten hun ontstaan. Paul van 't Veer, die een aantal officieren van de MFA van “ontrouw” beschuldigt, heeft niet bemerkt dat zij juist bijzonder trouw zijn; trouw namelijk niet aan een revolutie die zich helemaal niet voltrokken heeft, maar aan datgene wat, soms bewust, soms onbewust, leeft in hun eigen klasse.

Die trouw aan de eigen klasse vormt ook de achtergrond voor het politieke optreden van generaal António de Spínola. Een groot aantal zogenaamde “linksen” heeft hem een verkapt “fascist” genoemd, dat wil zeggen een feitelijk aanhanger van Caetano en het corporatieve systeem. Maar dat betekent dat op het bonte patroon der Portugese verhoudingen het zwart-wit raster van starre schema's wordt gelegd, met als resultaat dat

een “passend” cliché wordt verkregen. De Spínola echter is allerminst een aanhanger van het Salazarisme en de septembergebeurtenissen van 1974, die tot zijn aftreden als Portugese president leiden, zijn geen “contrarevolutionaire putsch”.

António de Spínola maakt aanvankelijk geen deel uit van de Beweging der Strijdkrachten. Ofschoon een overtuigd tegenstander van het vorig jaar ten val gebrachte regime, is er één “kleinigheid” die hem belet zich bij haar aan te sluiten: als zoon van de eigenlijke bourgeoisie en als lid van de raad van bestuur van Champalimaud, de op één na grootste kapitalistische onderneming in het land, behoort Spínola niet tot het “milieu” van de MFA. Van de staatsgreep is hij tevoren niet op de hoogte. Het wezenlijke karakter daarvan – een verandering in het belang van het industriële kapitalisme – brengt hem, de hooggeplaatste militair die de nauwste banden met de modernste sector van het bedrijfsleven onderhoudt, als vanzelf op het eerste plan. De officieren die de coup voltrekken, zo zal later kapitein De Carvalho aan het Franse dagblad “Le Figaro” meedelen, hebben al bij voorbaat aan hem als hun politieke representant gedacht.

Op vrijdag 26 april 1974 verschijnt Spínola op het scherm van de Portugese televisie om zich tot de “natie” te richten. Op 29 april spreekt hij met de uit de verbanning teruggekeerde Mário Soares. Die verklaart publiekelijk dat er een einde moet komen aan de toestand dat de nationale rijkdom aan de parasieten en aan de bankiers toevloeit. Er is niets in die woorden dat in tegenspraak zou zijn met het programma van de grote bourgeoisie of met de ideeën van Spínola, die in zijn boek “Portugal en de toekomst” blijk heeft gegeven van een duidelijke verwantschap met generaal De Gaulle.

Het “feest van de eerste mei”, dat wordt voorbereid, wordt door Spínola grootmoedig getolereerd. “Na de eerste mei”, verklaart hij, “moet dat alles afgelopen zijn!” Op 6 mei ’74 wordt dat dan in een communiqué van de eerste Junta nog eens met zoveel woorden herhaald: “In de bedrijven mag tijdens de werkuren niet meer worden vergaderd!” “Aan de arbeid!” is het parool van de nieuwe machthebbers. De industrieel Champalimaud verzuimt niet hem openlijk te prijzen. Er kan geen enkele twijfel over bestaan wie en wat zij vertegenwoordigen.

Dat er in de maanden die volgen een steeds grotere verwijdering ontstaat tussen Spínola en de Beweging der Strijdkrachten die hem in het zadel heeft geholpen, spruit niet hieruit voort dat Spínola zich achteraf toch als een salazarist ontpopt. Het is een gevolg daarvan dat de zich ontplooiende vrije concurrentie tot die economische ontwikkeling leidt die wij hebben geschetst. In de rijen van de kleinburgerlijke MFA treden de voorstanders van een staatskapitalistische koers hoe langer hoe sterker op de

voorgond. Dat moet niet als het succes van de bolsjewieken worden beschouwd. Het is omgekeerd: doordat de staatskapitalistische fractie van de burgerij in betekenis toeneemt, kunnen de bolsjewieken successen boeken. Dat de arbeiders daar niets bij oogsten blijkt op 26 augustus; er wordt een decreet gepubliceerd dat het stakingsrecht aan stringente regels bindt.

Wat in september gebeurt is de eerste krachtmeting tussen de voorstanders van de vrije concurrentie en die van een staatskapitalisme. Zij kondigt zich al eind augustus aan wanneer in de sinds april bestaande samenwerking tussen PS (Soares) en PCP een barst ontstaat. Op 26 september verschijnen in Lissabon affiches op de muren, waarmee wordt opgeroepen tot een massabetoging van de “zwijgende meerderheid” ten gunste van Spínola. In de loop van de 27e werpen de strijdkrachten op de toegangswegen van Lissabon barricades op om betogers uit de provincie de pas naar de hoofdstad af te snijden. Tot botsingen, zoals tien maanden later in Noord-Portugal, komt het dientengevolge niet. In de nacht van 27 op 28 september wordt bekend gemaakt dat generaal Spínola alle macht in handen heeft genomen. De eerste minister, Vasco Gonçalves, en generaal De Carvalho worden gearresteerd. Enkele uren later heeft de situatie een complete verandering ondergaan: Gonçalves en De Carvalho zijn weer op vrije voeten. Vierentwintig uur later legt Spínola het presidentschap neer. De man die hem opvolgt, Francisco Costa Gomes, eveneens een generaal, wordt gekarakteriseerd als “de man van het midden”, die “achter de schermen een belangrijke rol heeft gespeeld in het mistige politieke en militaire machtsspel”. De mist waarvan hier sprake is trekt op zodra men zich realiseert dat het machtsspel waarop wordt gedoeld niets anders is dan het touwtrekken tussen de beide fracties van de Portugese burgerij. Het zijn de voorstanders van de vrije concurrentie die terrein hebben moeten prijsgeven.

Van een grote zege der staatskapitalistische fractie is geen sprake. In feite houden de twee kapitalistische stromingen elkaar nog altijd in evenwicht. Het Verbond van de Portugese Industrie (CIP) keert zich nadrukkelijk tegen “iedere poging om het verleden te laten terugkeren” en spreekt zijn vertrouwen uit in de nieuwe regering. Deze, nog maar nauwelijks in functie, vermaant de arbeiders om toch vooral geen “onberaden” looneisen te stellen. Álvaro Cunhal geeft te kennen dat “nationalisering objectief noodzakelijk en economisch onvermijdelijk zijn in Portugal, maar dat, indien ze, als niet passend bij het programma van de MFA, niet tot stand zouden kunnen worden gebracht, een andere oplossing moet worden gevonden.” Met andere woorden: de teerling is nog niet geworpen; het touwtrekken duurt onverminderd voort.

STAATSKAPITALISME WINT VELD

Vijf maanden verlopen er eer de economische tegenstellingen tussen de twee fracties der Portugese burgerij opnieuw tot een politieke crisis voeren. In die tussentijd wordt de anti-monopolistische en staatskapitalistische vleugel binnen de strijdkrachten voortdurend sterker. Het blijkt duidelijk op het congres van de MFA, dat midden december '74 wordt gehouden. In een slotresolutie verlangen de – overigens niet meer dan tweehonderd – deelnemende officieren de snelle doorvoering van anti-monopolistische maatregelen, een strikt vasthouden aan hun programma en maatregelen “ten gunste van de arbeidende klasse”. Al degenen die de een of andere vorm van staatskapitalisme voor “socialisme” aanzien, houden op grond van dergelijke eisen de MFA voor een beweging die erop uit is de in Portugal bestaande maatschappij om te wentelen.

De Beweging van Linkse Socialisten (MES) noemt in mei 1974 in een manifest de doelstellingen der militairen een “anti-kapitalistisch programma”, blijkbaar na overtuiging dat staatskapitalisme geen kapitalisme meer zou zijn.

Het Nederlands Portugal Comité definieert in een rondschrijven van 8 augustus 1975 het programma van de MFA als “een politiek programma dat de weg naar het socialisme aangeeft”.

De Revolutionaire Raad van de MFA zelf omschrijft het “socialisme” als “een klassenloze maatschappij waarin de productiemiddelen gekollektiveerd zijn”. Op de beslissende vraag wat men onder “kollektivisatie” moet verstaan – staatseigendom ou beheer door de producenten zelf – wordt niet ingegaan. Wél geeft de Revolutionaire Raad van de strijdkrachten te verstaan dat die “klassenloze maatschappij” bereikt moet worden via een versteviging van de staatsmacht en een versterking van het gezag, niet van de arbeiders, maar van de MFA. Op de bittere kritiek die de arbeiders van het bedrijf EFACEC in hun stakingskrant van 12 augustus 1974 op dergelijke zienswijzen leveren, wordt door niemand acht geslagen.

Inmiddels wordt “de weg naar het socialisme” (!) geplaveid met onderdrukte arbeidersacties. Op 11 oktober '74 komt de politie tussenbeide bij een al acht weken durende staking van het personeel van de verzekeringsmaatschappij A Mutual, wanneer de stakers door de naburige wijken gaan trekken om het doel van hun strijd uiteen te zetten. Het is maar één van de vele voorbeelden. De “koude oorlog” tussen de beide richtingen binnen de Portugese burgerij verhindert niet dat zij gezamenlijk een “hete

oorlog” tegen het Portugese proletariaat voeren. De arbeidersklasse van haar kant maakt front zowel tegen de regering en tegen de MFA als tegen de politieke partijen. Zij stelt zich daarbij ook uiterst kritisch op tegenover de monopolistische vakbeweging Intersindical, zij het uit geheel andere motieven dan – zoals wij hebben gezien – de PS van Mário Soares bij haar kritiek op deze beweging tot richtsnoer heeft genomen.

Begin maart 1975 raken de dingen in een stroomversnelling. Op de 7e van die maand wordt in de ten zuiden van Lissabon, op de andere oever van de Taag gelegen industriestad Setúbal, een bijeenkomst van de Volksdemocratische Partij verstoord. De politie opent het vuur op de in de straten verzamelde menigte. Er zijn twee doden en twintig gewonden. De woedende arbeiders belegeren het politiebureau. Zowel de PCP als de PS maken zich geen enkele illusie over hun populariteit. Ofschoon zij aan wie het maar geloven wil verzekeren dat zij de representanten zijn van de arbeiders of van het volk, verzoeken zij de autoriteiten in Setúbal om gewapende bescherming van hun partijlokalen. Als de gebeurtenissen worden besproken in de Opperste Raad van de MFA ontstaan er tussen de militairen verbitterde discussies. Over de “weg naar het socialisme” wordt door de officieren kennelijk niet gelijk gedacht. De verscherping van hun onderlinge tegenstellingen weerspiegelt een verscherpte tegenstelling tussen de burgerlijke fracties.

AANVAL EN TEGENAANVAL

Op de 20ste februari heeft de derde voorlopige regering haar economisch programma gepubliceerd. Het is grotendeels opgesteld door generaal Melo Antunes, binnen de strijdkrachten een vertegenwoordiger van die vleugel die dichter bij de grote bourgeoisie staat dan bij het kleine ondernemersdom. Het programma verklaart dat de nieuwe sociale en economische politiek niet op radicale hervormingen mikt. Het pleit nadrukkelijk voor de particuliere eigendom en het ondernemersinitiatief. Een rigoureuze nationalisering wordt vierkant afgewezen. In plaats daarvan dient via de belastingpolitiek e.d. naar een rechtvaardiger inkomensverdeling te worden gestreefd. Voorts worden bezuinigingen in het vooruitzicht gesteld. De buikriem moet worden aangehaald en het moet nu eindelijk maar eens afgelopen zijn met de nog alsmaar aanhoudende stroom van wilde stakingen en fabrieksbezettingen.

De grote bourgeoisie heeft haar opmars hervat. Niet naar het salazarisme, maar naar het vrije spel der maatschappelijke krachten. Op 11 maart '75 houdt zij het moment gekomen voor de aanval. Zij geniet de steun van de haar het meest toegedane vleugel van

de MFA. Eenheden van de parachutisten treden als haar stoottroep op. Het land beleeft een soort reprise van de septembergebeurtenissen. De handeling is nu echter wat dramatischer en ditmaal vloeit er bloed. Maar de afloop van het stuk is gelijk aan die bij de vorige opvoering: de fractie van de grote bourgeoisie is de verliezende partij. Zij moet meer terrein prijsgeven dan in september '74. Het staatskapitalisme gaat over tot de tegenaanval.

Die tegenaanval drukt zijn stempel op de periode na de 11e maart. Zeven grote banken worden op 13 maart genationaliseerd; hetzelfde geschiedt twee dagen later met de verzekeringsmaatschappijen. Op 15 april besluit de Revolutionaire Raad tot de nationalisering van de voornaamste sectoren van de Portugese economie, zoals de elektriciteitsvoorziening, de spoorwegen, het vervoer te water en het luchttransport (TAP), de oliemaatschappijen en de metaalnijverheid. Andere nationalisaties – mijnen, chemische industrie, scheepsbouw, tabaksnijverheid en stedelijk vervoer – worden in overweging genomen. De buitenlandse investeringen worden door de maatregelen niet getroffen. In de agrarische sector wil men in het noorden van het land de vorming van coöperaties stimuleren. Ten zuiden van de Taag zullen bedrijven van meer dan 500 hectare worden onteigend. Maar ook nu worden bezuinigingen aangekondigd, alsmede een loon- en prijsstop. Tegelijk met dit alles voltrekt zich op politiek en bestuurlijk terrein een ontwikkeling die naar een sterkere positie van de MFA leidt.

Die laatste ontwikkeling voert niet slechts tot een verbod van de PDC, de Christelijke Democratische Partij, maar ook tot een schorsing van twee maoïstische groepen: de MRPP en de ADC (Arbeiders- en Boerenalliantie). De MFA eist daarenboven “voor een overgangperiode van op zijn minst drie jaar” voor zichzelf een leidende positie op in wat “het revolutioneringsproces” wordt genoemd. Alle aan de vierde voorlopige regering deelnemende partijen – de PCP van Álvaro Cunhal, de PS van Mário Soares, de PPD van Marcelo Rebelo de Sousa en Francisco Sá Carneiro en de MDP (Democratische Beweging van Portugal) van José Manuel Tengarrinha – gaan met een dergelijke positie akkoord.

TOUWTREKKEN DUURT VOORT

Noch de landonteigening in het zuiden van Portugal, noch de nationalisering van bepaalde Portugese bedrijfstakken heeft ook maar iets te maken met socialisme, evenmin als de onder een Labour-regering in Groot-Brittannië tot stand gebrachte nationalisering en de onteigeningen in het bolsjewistische Rusland er iets mee te maken

hebben. In alle genoemde gevallen blijft onveranderd de loonarbeid de grondslag van de productie. In Rusland moge – wat niets wezenlijks verandert – de staat in de plaats zijn getreden van de particuliere ondernemer, noch in Engeland, noch in Portugal verdwijnt de heerschappij van de burgerlijke klasse, ook al is dan de invloed van de staat in Portugal sterker toegenomen dan aan de overzijde van het Kanaal.

Na de 11e maart 1975 gaat in Portugal het touwtrekken tussen de verschillende fracties der burgerij onverminderd voort. De diverse – op maatschappelijke tegenstellingen terug te voeren – stromingen binnen de MFA hebben niet opgehouden te bestaan. Hun onderlinge verschillen worden zelfs nog duidelijker zichtbaar dan vóór die datum. Alle politieke en sociale ontwikkelingen die zich in de loop van de zomer in Portugal voordoen vinden hun verklaring in die tegenstellingen binnen het kleinburgerdom en tussen de kleine en de grote bourgeoisie. Zij liggen uiteraard ook ten grondslag aan de steeds feller wordende partijstrijd.

Onze zienswijze daaromtrent verschilt volledig van die welke bijvoorbeeld door het Nederlands Portugal Comité wordt aangehangen, dat “de tegenstellingen tussen de linkse partijen in Portugal funest” heeft genoemd en dat derhalve - zo mag men konkluderen - van mening schijnt, dat de partijgeschillen hun stempel drukken op de maatschappelijke ontwikkeling in plaats van ze omgekeerd als de politieke uitdrukking van die ontwikkeling te verstaan.

De sleutel tot alle verschijnselen in de Portugese samenleving en in de Portugese politiek is de tweeslachtigheid van het kleinburgerdom, dat weliswaar sterk tot een staatskapitalistische koers geneigd is, maar dat tegelijkertijd een heilig respect heeft voor de particuliere eigendom en van niets zo afkerig is als van datgene wat een aantasting zou kunnen vormen van het heilige bezit. Wie daarin een tegenstrijdigheid meent te zien, bedenke dat het hier niet een door ons geconstrueerde tegenstrijdigheid betreft, maar een reële. In de werkelijkheid gedragen de klassen en de sociale individuen zich nu eenmaal niet rechtlijnig en zij handelen zeker niet naar schematische gedragspatronen. Tussen beide polen – staatskapitalisme en vrije concurrentie, pluriforme democratie en overheersende invloed van een organisatie als de MFA – wordt het kleinburgerdom, dat naar getalssterkte de grootste groepering binnen de Portugese maatschappij is, voortdurend heen en weer getrokken. Daaruit vloeit het paradoxale verschijnsel voort dat bij de op 25 april 1975 gehouden verkiezingen partijen als de PS en de PPD respectievelijk 37 en 26 procent van de stemmen krijgen, maar dat ná die verkiezingen de staatskapitalistische fractie vooralsnog blijft domineren.

Wie, zoals bijvoorbeeld Van 't Veer, gelooft dat dit “verklaard” kan worden uit de manoeuvres van de PCP, verwisselt de inhoud van een maatschappelijk proces met de uiterlijke vorm daarvan en blijft in gebreke te verklaren waarom de manoeuvres van de PCP op een bepaald moment succes hebben en op een ander tijdstip – zoals tijdens de jongste regeringscrisis en het optreden van een nieuw, dichter bij de grote bourgeoisie staand kabinet – daarentegen schipbreuk lijden.

De nog uiterst zwakke kapitalistische structuur van Portugal en de daaruit voortvloeiende klasseverhoudingen vormen de basis van hetgeen zich in dat land afspeelt. Het gaat daarbij niet om een gematigde koers of een radicale (termen die nietszeggend zijn!), noch om de vraag of het “socialisme” zal zegevieren dan wel het zogenaamde “fascisme” terug zal keren. Wat aan de gang is, is een kapitalistisch ontwikkelingsproces, waarvan wij de drijvende krachten in het bovenstaande hebben pogen te schetsen en waarbij de vraag op welke wijze de kapitaalsaccumulatie het snelst tot stand kan komen in feite centraal staat.

Voor de Portugese arbeiders, zoals wij hebben trachten aan te tonen, is dat geen geheim. Leuzen als die, welke de eenheid tussen "het volk" en de MFA propageren – en die parallel lopen met de propaganda voor een zogenaamd "links volksfront" – zijn voor de Portugese arbeidersklasse niets dan holle frases. Zij ervaart hoe de strijdkrachten ondubbelzinnig een instrument zijn met behulp waarvan telkens opnieuw juist tegen haar wordt opgetreden en zij constateert hoe ook de voor een dergelijk “volksfront” in aanmerking komende groepen zodra het erop aankomt aan de andere kant van de barricade staan.

“Voor velen jongeren”, zo kon men deze dagen in het weekblad “Vrij Nederland” uit de pen van Igor Cornelissen lezen, “is dat wat in Portugal gebeurt de eerste revolutie die zij van dichtbij meemaken.” Inderdaad, op die manier wordt door veel jongeren – maar ook door veel ouderen – naar Portugal gekeken. Dat komt – aldus de strekking van ons betoog – doordat, met welke bril zij ook naar Portugal kijken, het niet de bril is waardoor zij het Portugal van de arbeiders kunnen zien.

Wie echter naar welke samenleving dan ook kijkt, zonder alle daarin aanwezige maatschappelijke groepen of klassen waar te nemen, die verkeert in een soortgelijke positie als iemand die in een schouwburgzaal een bijzonder slechte plaats heeft. Hij overziet slechts de helft of minder nog van het toneel; wat zich op de andere helft afspeelt blijft voor hem verborgen. Hij ziet een deel van de acteurs; de handelingen van de overigen ontgaan hem. Voor zover hij zich geen rekenschap geeft van hun aanwezigheid,

blijft de handeling van het stuk hem onbegrijpelijk. Voor zover hij de aanwezigheid der voor hem onzichtbaren beseft, zal hij moeite doen om naar hun verrichtingen te raden.

Dat laatste pogen – het moet hun worden nagegeven – niet weinig van die jongeren, waarvan Igor Cornelissen heeft gesproken. Maar het gevolg is, dat zij conclusies trekken, niet uit datgene wat de Portugese arbeiders doen, maar uit datgene wat zij veronderstellen dat zij doen. Het gevolg daarvan is dan weer, dat zij ook de handelingen van de direct zichtbare figuren op hún manier interpreteren. Ze menen dan bijvoorbeeld, dat de PCP en Alvaro Cunhal, die ze zien acteren – en acteren is hier het juiste woord – de Portugese arbeidersklasse vertegenwoordigen en ze geloven ook, dat wanneer een deel van de MFA zich verzet tegen de politiek van minister-president José Pinheiro de Azevedo, dit gebeurt omdat er in Portugal zou worden touwgetrokken om “het socialisme”.

Naar onze overtuiging – en men heeft in het bovenstaande kunnen zien waarop die berust – is het socialisme in Portugal in het geheel niet aan de orde. Het stuk waarnaar wij kijken heet niet “De Portugese revolutie”, maar... “Om de toekomst van het Portugese kapitalisme”. Het onderscheid tussen het een en het ander is waarlijk niet gering, ook al poogt men ons voortdurend wijs te maken dat bepaalde ontwikkelingen van het kapitalisme ontwikkelingen naar het socialisme zouden zijn. En dat, doordat men maar niet wil inzien – wat, naar wij constateerden, de Portugese arbeiders wél inzien – dat er van socialisme alleen maar dán sprake kan zijn wanneer er ook sprake is van arbeidersmacht.

In Portugal, we hebben het laten zien, heeft de arbeidersklasse wél tijdens felle klassebotsingen haar sociaal gewicht in de schaal geworpen. Maar er is geen kwestie van dat zij de macht zou hebben. Wie wél de macht in Portugal heeft en krijgen zal, is nog onzeker. Dat is nu juist het kenmerk van de huidige situatie.

De huidige regering van Azevedo is geboren uit een zware politieke crisis, die tot het aftreden van premier Vasco Gonçalves heeft geleid. Het heeft weken geduurd eer de huidige premier zijn kabinet kon presenteren, maar ook nu het er is, duurt de crisis nog altijd voort. De oorzaak daarvan is dat de tegenover elkaar staande politieke krachten – respectievelijk exponenten van het staatskapitalisme en van het systeem der vrije concurrentie – elkaar ongeveer in evenwicht houden. Die situatie deed zich ook al voor op 11 maart 1975 en zij bleek in de daaropvolgende septemberdagen onveranderd. Was het toen de fractie van de grote bourgeoisie die een veer moest laten ten gunste van een wat krachtiger op het staatskapitalisme gerichte koers, in september j.l. was het allemaal

precies omgekeerd. De omstandigheid dat rond de vorming van het kabinet Azevedo opnieuw de naam van generaal Melo Antunes opdook, kan ertoe bijdragen dat de aard van de crisis beter wordt verstaan. Het is om de vraag hoe de toekomst van het Portugese kapitalisme eruit zal zien, dat er in het Portugal van de partijen en de politici nog altijd wordt gestreden. De vrijwel gelijke sterkte der tegenover elkaar staande partijen vormt de oorzaak van de lange duur van de worsteling, die nog altijd niet is beslist en – wanneer wij het goed zien – voorlopig ook nog wel niet beslist zal worden, al zal het verloop ervan natuurlijk worden gekenmerkt door nu eens een tijdelijke zege van de ene fractie en dan weer een tijdelijke zege van de andere.

Alles wat zich sedert het optreden van de regering Azevedo in Portugal heeft afgespeeld, moet in het licht van de worsteling tussen de voorstanders van het vrije spel der maatschappelijke krachten en de voorstanders van het staatskapitalisme worden gezien. Wanneer er bijvoorbeeld van een “andere tactiek” der PCP gesproken wordt, omdat de aanhangers van Álvaro Cunhal zich nu opeens tegen de traditionele militaire hiërarchie keren, die zij meer dan een jaar lang krachtig hebben verdedigd, dan moet vooral worden bedacht dat het inderdaad om een wijziging van de tactiek gaat, niet om een principiële frontverandering.

Waarmee wij hier te doen hebben is een poging om invloed te verwerven op “de gewone soldaten” en deze te mobiliseren. Maar het is één van die pogingen die de Portugese C.P. – en volstrekt niet deze alleen – telkens opnieuw onderneemt en krachtens haar positie moet ondernemen, teneinde zichzelf als de kampioen van het kleinburgerdom en de kleine ondernemers te presenteren. Er mag bovendien niet worden vergeten dat dit kleinburgerdom de sociale groep is waaruit het merendeel van de strijdkrachten afkomstig is. Met een “radikalisering” van de PCP heeft dit alles niets te maken. Er is geen sprake van dat zij zich met een dergelijke koers nu tóch op de Portugese arbeiders zou beginnen te richten.

Bij al wat zich thans in de laatste weken van september en de eerste weken van oktober in Portugal afspeelt en dat aan het oog van iedere waarnemer wel als diverse fasen van een machtsstrijd verschijnt, zijn de belangen van de arbeiders niet in het geding. Om de weg van het burgerlijke Portugal gaat het. Het andere Portugal komt er op dit moment niet aan te pas. Maar wij zijn ervan overtuigd dat het te zijner tijd weer van zich zal doen spreken.